Vlaanderen
is erfgoed

Onderzoeksrapport

De directe economische impact van onroerend erfgoed in Vlaanderen: Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen.

Conceptueel raamwerk 2018.

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

COLOFON

TITEL
De directe economische impact van onroerend erfgoed in Vlaanderen: Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen.
Conceptueel raamwerk 2018.

REEKS
Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed nr. 108

AUTEUR
Christine Vanhoutte

JAAR VAN UITGAVE
2019

Een uitgave van agentschap Onroerend Erfgoed Wetenschappelijke instelling van de Vlaamse Overheid, Beleidsdomein Omgeving
Published by the Flanders Heritage Agency Scientific Institution of the Flemish Government, policy area Environment

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER
Sonja Vanblaere

LECTOREN
Wij danken de lectoren voor hun feedback in de verschillende stadia van het onderzoek.
Em. Prof. J. Pacolet (KULeuven), K. Weekers (Statistiek Vlaanderen), V. Ameels (Onroerend Erfgoed), A. De Haan (Onroerend Erfgoed), N. Vanmaele (Onroerend Erfgoed), K. Berwaerts (Onroerend Erfgoed), L. Van Havere (Onroerend Erfgoed)

OMSLAGILLUSTRATIE
Landschapszorg in Tongerlo
Copyright Onroerend Erfgoed

agentschap Onroerend Erfgoed
Havenlaan 88 bus 5
1000 Brussel
T +32 2 553 16 50
info@onroerenderfgoed.be
www.onroerenderfgoed.be

Dit werk is beschikbaar onder de Modellicentie Gratis Hergebruik v1.0.
This work is licensed under the Free Open Data Licence v.1.0.

Dit werk is beschikbaar onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Bezoek http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ om een kopie te zien van de licentie.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/.

ISSN 1371-4678
D/2019/3241/004

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

DE DIRECTE ECONOMISCHE IMPACT VAN ONROEREND ERFGOED IN VLAANDEREN: SATELLIETREKENING ONROEREND ERFGOED VLAANDEREN

Conceptueel raamwerk 2018

CHRISTINE VANHOUTTE

Vlaanderen
is erfgoed

INHOUD

1 INLEIDING 6
2 BEGRIPPEN 8
2.1 ONROEREND ERFGOED 8
2.2 DIRECTE ECONOMISCHE IMPACT 9
2.2.1 INDIRECTE EN AFGELEIDE IMPACT 9
2.2.2 SOCIO-ECONOMISCHE IMPACT 10
2.2.3 RETURN ON INVESTMENT 10
2.2.4 POTENTIËLE IMPACT 11
2.3 SATELLIETREKENING 12
3 EERDER ONDERZOEK NAAR SATELLIETREKENINGEN ONROEREND ERFGOED 12
4 SATELLIETREKENING ONROEREND ERFGOED VLAANDEREN 14
4.1 AFBAKENING VAN DE SECTOR 14
4.1.1 ACTIVITEITEN 14
4.1.2 ACTOREN 24
4.2 INDICATOREN EN TABELLEN 31
4.2.1 PRODUCTIE 31
4.2.2 FINANCIERING 33
4.2.3 ARBEID 33
4.2.4 AANTAL ACTOREN 34
4.2.5 KAPITAALVOORRAAD 34
4.2.6 CONSUMPTIE VAN ONROEREND ERFGOED 36
4.3 BEREKENING 36
4.3.1 PER TYPE ACTOR 36
4.3.2 PER ACTIVITEIT 41
4.3.3 PER INDICATOR/TABEL 42
5 BESLUIT 46
BIBLIOGRAFIE 48
APPENDIX 1 51
APPENDIX 2 57
APPENDIX 3 66
APPENDIX 4 68

FIGUREN

Figuur 1. Schematische voorstelling van potentiële, actuele, gerealiseerde en niet-gerealiseerde economische impact. 11
Figuur 2. Schakels in een waardeketen. 14
Figuur 3. De waardeketen van de bedrijfstak onroerend erfgoed. 15
Figuur 4. Internationaal systeem van economische classificaties (bron: NBB). 56

TABELLEN

Tabel 1. Classificatie van erfgoed volgens aard en oorsprong. 8
Tabel 2. De impact van erfgoed (De Baerdemaeker et al., 2011 pg 39). 10
Tabel 3. Actor-activiteittabel voor de toekenning van erfgoedwaarde (niet-exhaustieve lijst) 16
Tabel 4. Actor-activiteittabel voor de productie van onroerend erfgoed. 17
Tabel 5. Actor-activiteittabel voor de tentoonstelling en ontsluiting van onroerend erfgoed. 19
Tabel 6. Actor-activiteittabel voor management en regulering in het onroerenderfgoeddomein. 20
Tabel 7. Actor-activiteittabel voor onderzoek, onderwijs en vorming in het onroerenderfgoedveld. 21
Tabel 8. Gebruik onroerend erfgoed. 22
Tabel 9. Aanbodtabel 31
Tabel 10. Opbouw indicatoren (bron: INR, 2013) 32
Tabel 11. Financieringstabel van de activiteiten. 33
Tabel 12. Financieringstabel van de actoren 33
Tabel 13. Indicatoren per type actor. 34
Tabel 14. Aantallen en/of totale oppervlakte op 31.12.20xx in Vlaanderen. 35
Tabel 15. Veranderingen in de voorraad beschermd onroerend erfgoed. 35
Tabel 16. Soorten kosten 37
Tabel 17. Financiering van beheerstaken volgens eigenaarschap en type actor 42
Tabel 18. Aanbodtabel 42
Tabel 19. Financieringstabel van de actoren: voorbeeld geldstromen. 43
Tabel 20. Indicatoren per type actor. 43
Tabel 21. Oorsprong van het binnenlands product in België volgens bedrijfstak in de periode 2007-2016 (bron:). 51
Tabel 22. Belangrijkste inkomenscategorieën van het BBI in de periode 2007-2016 (bron:). 52
Tabel 23. Belangrijkste bestedingscategorieën van het binnenlands product in de periode 2007-2016 (bron:). 52
Tabel 24. Extract uit de synthesetabellen van de sectorrekeningen 2006 (, p.19). 53
Tabel 25. COICOP divisies 54
Tabel 26. ISCO niveau 1. 55
Tabel 27. Tabel actor-activiteit. 57
Tabel 28. Gecodificeerde activiteiten in de onroerenderfgoedsector. 66
Tabel 29. Gecodificeerde lijst van actoren, in de zin van uitvoerders. 67
Tabel 30. Gecodificeerde lijst van financiers 67
Tabel 31. Lijst non-profitorganisaties actief in onroerend erfgoed. 68

1 INLEIDING

In deze studie stellen we een conceptueel raamwerk op van een satellietrekening voor onroerend erfgoed in Vlaanderen. Hiermee willen we een methodiek ontwikkelen om de directe economische impact van onroerend erfgoed in Vlaanderen op gestandaardiseerde en internationaal vergelijkbare wijze te kunnen meten. In 2011 maakten De Baerdemaeker e.a. voor het eerst een analyse van het economisch gewicht van onroerend erfgoed in Vlaanderen.[1] Na 3 jaar dataverzameling stelt het agentschap Onroerend Erfgoed vast dat de methodiek uit 2011 actualisatie behoeft.[2]

We voorzien een overzicht van de economische activiteiten die aan het behoud, beheer, de valorisering en de consumptie van onroerend erfgoed kunnen worden gelinkt en een overzicht van actoren die deze economische activiteiten uitvoeren om zo een totaalbeeld te krijgen op de sector 'onroerend erfgoed'. We stellen verder een reeks economische indicatoren voor die deel kunnen uitmaken van een Satellietrekening Onroerend Erfgoed en gaan na hoe we deze indicatoren kunnen meten. In tegenstelling tot de studie uit 2011 gebeurt er in deze studie geen gegevensverzameling. Het schetst een ideaalbeeld van op te stellen economische indicatoren die ons zullen toelaten de economische betekenis van onroerend erfgoed beter te capteren en te begrijpen. Deze aanpak laat toe lacunes in de huidige gegevensverzameling op te sporen en te remediëren in de toekomst. De gegevensverzameling komt in een aparte nota.

De voorgestelde methode is een poging om de opmaak van economische indicatoren in het onroerenderfgoeddomein gestructureerder en vollediger aan te pakken en te laten aansluiten op bestaande systemen voor economische indicatoren zoals het Systeem van de Nationale Rekeningen. Internationaal is er een tendens tot het opstellen van satellietrekeningen om de economische betekenis van 'nieuwe' sectoren op gestandaardiseerde wijze te meten (vb. satellietrekening toerisme, satellietrekening cultuur, milieurekeningen). Daar zijn een aantal voordelen aan verbonden zoals een goede vergelijkbaarheid tussen landen en sectoren/bedrijfstakken.

De Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen kadert in de opdracht van het agentschap om de bijdrage van het onroerend erfgoed aan onze samenleving te onderzoeken en een geschikte methodiek te ontwikkelen om de waarde van onroerend erfgoed op objectieve wijze in beleidsbeslissingen te laten doorwegen alsook om het positief effect van de onroerenderfgoedzorg op de maatschappij continu te monitoren (Beleidsnota onroerend erfgoed 2014-2019: OD 4.2. De financiële opportuniteiten worden benut en de risico's worden gespreid door de ondersteuning van alternatieve financierings- en solidariseringsmechanismen, OD 5.3. De onderzoeksresultaten rond de waardebepaling van onroerend erfgoed worden ruim verspreid en worden mee ingezet om te komen tot een breed gedragen onroerenderfgoedzorg; zie ook de beleidsbrieven 2016-2017).

De Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen kan worden beschouwd als een *strategisch instrument* en kan haar nut bewijzen in discussies allerhande (economische waarde, financiering, efficiëntie, kerntaken). Het laat een diepgaand begrip toe, in economische termen, van de sector, haar actoren en activiteiten en laat toe antwoorden te vinden op vragen als: Wie betaalt wat? Wie verdient aan erfgoed? Wie investeert? Hoeveel werkgelegenheid/toegevoegde waarde wordt gecreëerd als gevolg van erfgoed? Hoeveel geld gaat naar restauratie en onderhoud versus ontsluiting van onroerend erfgoed? Hoeveel verdienen aanverwante sectoren aan onroerend erfgoed (vb. toerisme) in vergelijking met de sector zelf?

[1] De Baerdemaeker e.a. 2011
[2] Mestdagh 2014; Mestdagh 2015

Ook op Europees niveau worden stappen gezet om een *Heritage Satellite Account* te ontwikkelen, met name in het ESPON project 'The Material Cultural Heritage as a Strategic Territorial Development Resource: Mapping Impacts Through a Set of Common European Socio-economic Indicators' en in de Economische Werkgroep van het European Heritage Heads Forum (EHHF Economic Task Force). Het agentschap Onroerend Erfgoed gebruikt het onderzoek Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen om actief bij te dragen aan dit proces.

We starten het rapport met een duiding van gebruikte begrippen en van eerder onderzoek naar satellietrekeningen onroerend erfgoed. Vervolgens stellen we het conceptueel raamwerk van de Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen zelf op. Dit bevat 1) een definiëring van de economische activiteiten en de actoren in de sector 'onroerend erfgoed', 2) een oplijsting van indicatoren die de directe economische impact van onroerend erfgoed meten, en 3) een bespreking van de berekeningswijze van deze indicatoren. We eindigen met een besluit.

2 BEGRIPPEN

2.1 ONROEREND ERFGOED

Erfgoed wordt algemeen gedefinieerd als hetgeen dat wordt doorgegeven door een voorvader aan volgende generaties.[3] In de erfgoedsector begrijpt men onder erfgoed enkel hetgeen dat wordt doorgegeven én een zekere waarde heeft bv. archeologische, historische, architecturale, of esthetische waarde. Deze waarde wordt aangeduid als erfgoedwaarde. De aard en de oorsprong van het erfgoed gelden doorgaans als onderscheidende factoren tussen verschillende types erfgoed. Er wordt enerzijds onderscheid gemaakt tussen roerend, onroerend en immaterieel erfgoed en anderzijds tussen cultureel en natuurlijk erfgoed (zie Tabel 1). Cultureel betekent alles wat door ingrijpen van de mens, al dan niet met behulp van natuurlijke processen, tot stand is gekomen. Natuurlijk betekent alles wat zonder ingrijpen van de mens tot stand is gekomen. Dit rapport heeft betrekking op onroerend erfgoed wat neerkomt op erfgoed met immobiel of onverplaatsbaar karakter.

In Vlaanderen wordt onroerend erfgoed gedefinieerd als het geheel van archeologische sites, monumenten, cultuurhistorische landschappen en stads- en dorpsgezichten.[4] Onroerend erfgoed kan in Vlaanderen in de meeste gevallen als cultureel worden bestempeld omdat de menselijke hand alomtegenwoordig is. In andere landen is er doorgaans meer natuurlijk onroerend erfgoed aanwezig. UNESCO beschouwt als natuurlijk onroerend erfgoed (1) natuurlijke kenmerken bestaande uit fysieke en biologische formaties, (2) geologische formaties en (3) natuurlijke sites.[5]

Aangezien we met dit raamwerk internationale vergelijkbaarheid nastreven, kiezen we ervoor om een ruime definitie van onroerend erfgoed te hanteren en zowel cultureel als natuurlijk erfgoed te beschouwen.

Tabel 1. Classificatie van erfgoed volgens aard en oorsprong.

Aard / Oorsprong	**Materieel**		**Immaterieel**
	Roerend	**Onroerend**	
Cultureel (door ingrijpen van de mens)	Schilderijen, machines, …	• Archeologische sites • Cultureel landschappelijk erfgoed (gehelen (stads- en dorpsgezichten), …), elementen(bomen, …)) • Bouwkundig erfgoed (elementen, gehelen)	Tradities, rituelen, …
Natuurlijk (zonder ingrijpen van de mens)	Fossielen, …	• Natuurlijk landschappelijk erfgoed (hemel, …) • Natuurlijke sites • Natuurlijke kenmerken	

[3] Van Dale 2015
[4] Vlaamse Regering 2013
[5] UNESCO 2012

2.2 DIRECTE ECONOMISCHE IMPACT

Een economische impactanalyse bestudeert de effecten op de economie van een activiteit (vb. restauratie), van de implementatie van een programma of van beleid (vb. subsidies), of van het bestaan van een object of objecten (vb. woningen met erfgoedwaarde). We hebben het dan over effecten op het economisch gedrag van consumenten, ondernemingen, de markt, de industrie - op het microniveau - en over effecten op de economie als geheel, nationale welvaart, tewerkstelling, en kapitaal - op het macroniveau.[6]

De directe economische impact, ook wel primaire impact genoemd, zijn de economische effecten zoals de jobs, het BBP, de fiscale bijdragen, de waardeverandering van kapitaal die het directe gevolg zijn van de activiteit, het programma of het object zelf. Bijvoorbeeld de toegevoegde waarde en tewerkstelling gecreëerd door restauratie- en onderhoudswerkzaamheden aan monumenten zijn te klasseren als een direct economisch effect.

In deze studie focussen we voornamelijk op een economische analyse van activiteiten die aan het behoud, het beheer, de ontwikkeling en de consumptie van onroerend erfgoed verbonden zijn. We maken geen rendementsanalyse van het huidig beleid (zie 2.2.3 RETURN ON INVESTMENT). We kiezen er in dit stadium ook bewust voor om onze aandacht te vestigen op de meting van de directe economische betekenis en ons nog niet te verliezen in modellen die secundaire (indirecte en afgeleide) effecten op de economie onderzoeken (zie 2.2.1 INDIRECTE EN AFGELEIDE IMPACT). Die kunnen in een latere fase worden onderzocht. Hierin wijken we af van het rapport van de Baerdemaeker et al (2011) waarin dit onderscheid minder duidelijk was. Hierna geven we meer duiding bij de keuzes die we maken in deze studie en expliciteren we verder ons begrip van een aantal concepten.

2.2.1 INDIRECTE EN AFGELEIDE IMPACT

Naast directe effecten kunnen economische activiteiten ook indirecte en afgeleide effecten genereren in de economie. Samen vormen deze de secundaire impact. Indirecte effecten zijn de effecten die ontstaan als gevolg van aankopen eerder in de productieketen. Om erfgoedactiviteiten te organiseren zijn goederen en diensten uit andere bedrijfstakken nodig. Bijvoorbeeld, voor de restauratie van monumenten is de aankoop van bouwmaterialen vereist. De waardecreatie die ontstaat als gevolg van de aankoop van de bouwmaterialen geldt als een indirect effect van de restauratieactiviteit. De economische doorwerking van activiteiten in het productieproces wordt ook weleens vergeleken met het rimpeleffect dat ontstaat wanneer een steen in het water valt. Afgeleide effecten zijn de veranderingen in consumentenbestedingen die optreden door veranderingen in het inkomen binnen een regio als gevolg van de directe en indirecte effecten van de economische activiteit. Er is sprake van afgeleide effecten indien werknemers van de erfgoedsector en indirecte sectoren hun verloning spenderen in de economie. Deze consumptie genereert op haar beurt economische waarde.

In de studie van De Baerdemaeker et al (2011) worden deze termen in dezelfde zin gebruikt maar óók om de baten van onroerend erfgoed te categoriseren (zie Tabel 2). De baten van onroerend erfgoed worden in dit model ondergebracht onder indirecte, indirect-afgeleide en afgeleide effecten. Het gebruik van één set termen voor twee verschillende betekenissen kan misleidend zijn. We kiezen in deze studie voor de meest gangbare betekenis van directe-indirecte-afgeleide economische

[6] Sanetra-Szeliga 2015

impact (zie supra) en beschouwen de marktwaardering van de baten van onroerend erfgoed als een direct economisch effect.

Tabel 2. De impact van erfgoed (De Baerdemaeker et al., 2011 pg 39).

Direct	Indirect	Indirect-afgeleid	Afgeleid
• Uitvoering en overheden • Premiestelsel	• Toerisme • Recreatie • Vastgoedwaarde	• City branding • Regionale ontwikkeling • Stadsvernieuwing • Aantrekkingskracht creatieve industrieën	• Maatschappelijke welvaart • Uitstraling • Identiteit • Beleving • Welzijn

In de economische literatuur wordt de term economische impactanalyse zelf niet altijd eenduidig gebruikt waardoor soms verwarring ontstaat.[7] Sommige economen doelen met economische impact enkel op indirecte en afgeleide effecten en beschouwen directe effecten niet als een impact.[8] De primaire (directe) effecten worden dan gevat onder de noemer 'economische betekenis' van de sector. Daarom wordt een satellietrekening ook aangeduid als een manier om de economische betekenis van een sector of bedrijfstak weer te geven. In deze studie beschouwen we de directe economische impact en de economische betekenis van sectoren of bedrijfstakken als synoniemen van elkaar. De totale economische impact omvat dan zowel primaire als secundaire effecten.[9]

2.2.2 SOCIO-ECONOMISCHE IMPACT

Een beschrijving van de economische impact van een activiteit of object bevat naast monetaire vaak ook niet-monetaire indicatoren zoals tewerkstelling en aantal actieve ondernemingen.
Sommige auteurs gebruiken nogal eens de term socio-economische impactanalyse waarmee in principe sociale en economische effecten worden onderzocht. Dit kan tot verwarring leiden omdat sociale impact veel ruimer gaat dan de invulling die er in dergelijke studies aan wordt gegeven. Men reduceert sociale impact veelal tot tewerkstelling terwijl het ook factoren omvat als gezondheid, cognitieve vaardigheden, sociaal kapitaal, en sociale inclusie. Omdat de term socio-economische impactanalyse verkeerde verwachtingen zou kunnen scheppen, opteren wij in deze studie voor de benaming economische impactanalyse. Deze sluit beter aan bij de doelstelling van het rapport, namelijk te weten welke waarde onroerend erfgoed genereert voor de Vlaamse economie.

2.2.3 RETURN ON INVESTMENT

In economische impactanalyses (van overheidsbestedingen) gebruikt men graag de concepten 'multiplier'[10] en 'fiscaal terugverdienpercentage' om aan te tonen dat investeringen in erfgoed lonen. Een multiplier groter dan één betekent dat een overheidsinvestering van 1 euro resulteert in een private investering die minstens even groot is. Samen leveren deze investeringen de schatkist (belasting)inkomsten op. De maat voor het terugverdieneffect of de return van een overheidsinvestering is het fiscaal terugverdienpercentage. Nederlands onderzoek berekende dat

[7] Sterngold 2004
[8] Heritage Canada Foundation 2002
[9] Frechtling 2013
[10] De term multiplier wordt ook gebruikt om de relatie directe versus indirecte en afgeleide effecten te duiden (zie 2.2.1).

elke euro subsidie van de overheid leidt tot een investering in monumentenzorg die 3,3 keer hoger is en dat elke euro subsidie de staat 1,5 euro aan belastinginkomsten oplevert.[11] Deze cijfers wekken de indruk dat de Nederlandse overheid in staat zou zijn om een jaarlijks rendement van 50% op haar investeringen te halen. Barbara Baarsma stelt in een kritisch essay de verwachtingen bij en betoogt dat de multiplier geen multiplier is maar eerder een hefboom en dat het fiscaal terugverdienpercentage wordt overschat.[12] Er is sprake van een multiplier als overheidsinvesteringen andere investeringen uitlokken. Aangezien eigenaars en beheerders van onroerend erfgoed nog altijd zullen investeren zonder subsidies of andere vormen van overheidssteun is er eerder sprake van een hefboom dan van een multiplier, zo stelt Baarsma. Vermoedelijk ligt de waarheid ergens tussenin en zal overheidssteun in bepaalde gevallen wel fungeren als vermenigvuldiger en in andere gevallen enkel als hefboom. Barbara Baarsma merkt verder op dat fiscale terugverdienpercentages boven de 100% de illusie wekken dat de overheid (veel) geld kan verdienen door overheidssteun uit te schrijven. Meestal wordt bij de becijfering van deze percentages geen rekening gehouden met effecten ten opzichte van alternatieve investeringsscenario's (substitutie-effect), de kosten van de belastingheffing en crowding out effecten (overheidsuitgaven verdringen private uitgaven). Door de aandacht te vestigen op terugverdienpercentages lijkt het soms alsof overheidsinvesteringen geld moeten opbrengen om zinvol te zijn. Terecht merkt Baarsma op dat de enige maatstaf voor investeringsbeslissingen een netto positieve maatschappelijke baat is. Bovenstaande argumenten doen ons ertoe besluiten dat berekeningen van terugverdienpercentages van overheidsbestedingen weinig zinvol zijn. We laten deze dan ook achterwege in deze studie.
Op termijn kan het wel interessant zijn te onderzoeken welk niveau van overheidsinvesteringen benodigd is om het maatschappelijk rendement (niet alleen economisch, ook bv. welzijn) te optimaliseren.

2.2.4 POTENTIËLE IMPACT

In dit raamwerk ligt de focus op de meting van de actuele directe economische impact en doen we geen poging om de potentiële economische impact te kennen, wetende dat deze merkelijk groter kan zijn. De meting van de actuele economische impact geeft een partieel beeld van de totale mogelijke bijdrage van onroerend erfgoed aan de economie en zal voor elke regio of land andere resultaten opleveren afhankelijk van het gevoerde beleid (zie Figuur 1). Deze analyse is dus te beschouwen als een inschatting van de directe economische impact van onroerend erfgoed op dit moment. Actueel wil overigens niet noodzakelijk zeggen gerealiseerd. Een inschatting van de marktwaarde van woningen met erfgoedwaarde is bijvoorbeeld steeds een actuele maar niet noodzakelijk gerealiseerde waarde omdat woningen niet jaarlijks worden verkocht.

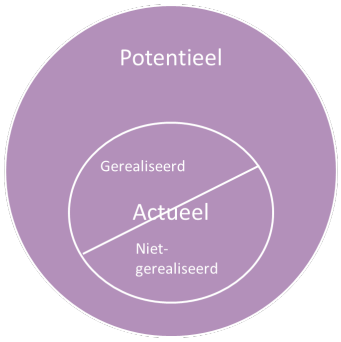

Figuur 1. Schematische voorstelling van potentiële, actuele, gerealiseerde en niet-gerealiseerde economische impact.

[11] Baarsma 2012
[12] *Ibid.*

2.3 SATELLIETREKENING

In deze studie willen we de directe economische impact van onroerend erfgoed in kaart brengen volgens de principes van een satellietrekening.

Een satellietrekening kan omschreven worden als een set van macro-economische statistieken die rond de basisrekeningen van het systeem van de nationale rekeningen (SNR) zweven, maar er geen deel van uitmaken omdat zij andere dan de gebruikelijke aspecten van de economie benadrukken.[13] Het SNR is een *"boekhoudkundig raamwerk voor het beschrijven van de economie in zijn geheel, de elementen waaruit de economie is opgebouwd en haar betrekkingen met andere economieën."*[14] De macro-economische statistieken die eruit voortvloeien zoals toegevoegde waarde, inkomen, tewerkstelling, intermediair verbruik, consumptie en investeringen kunnen gebruikt worden om de prestaties van een economie te analyseren en te evalueren. Satellietrekeningen gelden als een aanvulling op de basisrekeningen en worden de laatste jaren steeds meer opgesteld omdat de basisrekeningen van het SNR onvoldoende tegemoet komen aan de toenemende vraag naar economische gegevens over opkomende fenomenen (e.g. milieu) of nieuwe bedrijfstakken (e.g. creatieve industrieën, cultuur). Bovendien is het een instrument dat vergelijking tussen andere landen en andere sectoren/bedrijfstakken vergemakkelijkt omdat het aansluit op het gevestigde systeem van de nationale rekeningen en dus gebruik maakt van reeds bestaande concepten/statistieken die internationaal werden vastgelegd.

Elke satellietrekening is anders en de keuze voor statistieken afhankelijk van de noden of informatievraag. Sommige satellietrekeningen hebben enkel als doelstelling om meer detail aan te brengen in bestaande rekeningen of extra dimensies toe te voegen. Anderen beogen een hergroepering van activiteiten zoals de satellietrekeningen toerisme en cultuur.[15] Het is met andere woorden een flexibel instrument.

3 EERDER ONDERZOEK NAAR SATELLIETREKENINGEN ONROEREND ERFGOED

Pogingen om een aparte satellietrekening voor onroerend erfgoed op te stellen zijn schaars zowel in België als daarbuiten.[16]

Meestal wordt onroerend erfgoed meegenomen in satellietrekeningen cultuur (SRC) en creatieve industrieën omdat het als een cultureel product wordt beschouwd. Op internationaal niveau is er het Europese raamwerk zoals geëxpliciteerd in het ESSnet-rapport. Op nationaal en regionaal niveau vinden we voorbeelden in onder andere Vlaanderen[17], Canada[18], Finland, en Spanje. Hoewel de satellietrekeningen cultuur voor onroerend erfgoed bijzonder waardevol zijn, ervaart de sector een aantal tekortkomingen bij hun gebruik. Een eerste is de uitsluiting van *natuurlijk erfgoed* als cultureel domein. Natuurlijk erfgoed wordt in de meeste satellietrekeningen cultuur niet meegenomen omdat het geen cultureel product betreft. De meeste satellietrekeningen cultuur met ESSnet als meest recente standaard, hebben enkel als doelstelling om de economische impact van activiteiten te capteren waar een element van menselijke creatie aan te pas komt. Bij natuurlijk erfgoed is dit logischerwijze afwezig. Vanuit erfgoedstandpunt is uitsluiting moeilijk te verantwoorden omdat

[13] Zie APPENDIX 1 voor toelichting bij het SNR.
[14] Pacolet & Vanormelingen 2016
[15] *Ibid.*
[16] Deloumeaux 2013 p.188
[17] Pacolet & Vanormelingen 2016; Schrauwen e.a. 2014
[18] Statistics Canada 2010

natuurlijk erfgoed volwaardig onderdeel is van de erfgoedfamilie en in sommige landen een substantieel deel van het patrimonium uitmaakt. In enkele gevallen beschouwt men de aanwijzing van het statuut erfgoed als een culturele creatie. UNESCO neemt daarom natuurlijk erfgoed mee als cultureel domein in haar 2009 FCS raamwerk.[19] Indien we een internationaal bruikbaar instrument willen ontwikkelen, dient natuurlijk onroerend erfgoed een plaats te krijgen in de satellietrekening onroerend erfgoed. Een tweede tekortkoming is de beperking van de bedrijfstak tot louter *culturele activiteiten*. Activiteiten die niet voldoen aan de definitie van culturele activiteit worden niet meegenomen. In de ESSnet-methodiek komt toerisme (transport, logies, …) bijvoorbeeld niet voor in de berekeningen omdat de meeste toeristische activiteiten niet beschouwd worden als cultureel zoals transport en shopping. Een uitzondering zijn de bezoeken aan de erfgoedsites zelf. Deze enge afbakening is logisch, men wil een zuivere interpretatie van de sector, doch problematisch voor onroerend erfgoed omdat de directe verkoop van diensten (vb. toegangstickets voor monumenten) slechts een fractie uitmaakt van de consumptie gelinkt aan onroerend erfgoed waardoor de economische bijdrage van de sector een minimalistische invulling krijgt. De beleidsmonitoring 2014 van het agentschap Onroerend Erfgoed leert dat erfgoedgerelateerd toerisme economisch een pak meer waard is dan de instandhoudingsactiviteiten (restauratie en onderhoud van landschappen en monumenten) en archeologische activiteiten (opgravingen, onderzoek) samen.[20] In sommige SRC worden toerisme en recreatie wel meegenomen als transversaal domein. Dit betekent dat deze activiteiten niet tot de kernsector behoren maar er wel aan gelinkt zijn. Een derde is de vaststelling dat onroerenderfgoedgerelateerde activiteiten als dusdanig amper in de nationale rekeningen voorkomen en niet door aparte NACE-BEL codes te onderscheiden vallen waardoor ze onvoldoende vertegenwoordigd zijn in de uiteindelijke tabellen van de SRC. Dit is een probleem omdat de sector onroerend erfgoed zo onvolledig in beeld wordt gebracht.

Studies die een aparte economische balans opmaken voor onroerend erfgoed bestaan ook, maar kampen eveneens met tekortkomingen. Typisch ligt de focus op de aanbodzijde van de onroerenderfgoedsector en wordt de vraagzijde veel minder onderzocht.[21] De vraagzijde blijft overigens meestal beperkt tot toerisme en recreatie. Zonder de structuur van een satellietrekening zien we dat studies moeilijk te vergelijken zijn omdat methodes teveel verschillen. Algemeen valt op dat dataverzameling in het onroerenderfgoeddomein moeizaam verloopt en dat nieuwe statistieken onvoldoende worden ontwikkeld.

Bovenstaande doet ons besluiten dat de onroerenderfgoedsector nood heeft aan een eigen satellietrekening waarin niet alleen culturele activiteiten zijn opgenomen, zoals in de SRC, maar ook de activiteiten die nauw verbonden zijn zonder daarom cultureel te zijn in de strikte betekenis van het woord. We merken op dat de grens tussen culturele activiteiten en niet-culturele activiteiten soms moeilijk te trekken is. Een strikte afbakening van de 'bedrijfstak' onroerend erfgoed lijkt ons daarom niet aangewezen. De sector heeft eveneens nood aan een satellietrekening die voorbij de platgetreden paden durft en (vooralsnog) bottom-up datavergaring verwelkomt. Zonder deze inspanning zal onroerend erfgoed als sector nooit op haar volledige waarde kunnen worden geschat. In wat volgt doen we een voorstel voor ontwikkeling van een Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen.

[19] UNESCO Institute for Statistics 2009
[20] Mestdagh 2015
[21] Deloumeaux 2013

4 SATELLIETREKENING ONROEREND ERFGOED VLAANDEREN

Het opstellen van een satellietrekening verloopt meestal volgens een geijkt patroon. Eerst wordt de sector afgebakend en worden de activiteiten gedefinieerd die tot de sector behoren. Nadien wordt bepaald welke economische indicatoren we voor deze activiteiten willen opstellen en hoe we deze indicatoren kunnen berekenen. In wat volgt beschrijven we eerst de sector onroerend erfgoed en de activiteiten die er deel van uitmaken alsook de actoren die deze activiteiten uitoefenen in Vlaanderen. Vervolgens bepalen we de indicatoren die we willen opstellen en bespreken manieren om de benodigde gegevens te bekomen.

4.1 AFBAKENING VAN DE SECTOR

4.1.1 Activiteiten

Om te bepalen welke activiteiten tot de bedrijfstak onroerend erfgoed behoren, maken we gebruik van het concept *waardeketen*, wat een voorstelling is van het vermarktingstraject van een product of dienst, van de creatie tot de consumptie ervan (zie Figuur 2 voor de schakels in een waardeketen). Een bedrijfstak omvat alle activiteiten die de voortbrenging van een bepaald goed of een bepaalde dienst tot doel hebben. Het goed hier is onroerend erfgoed. De bedrijfstak onroerend erfgoed kan aldus gedefinieerd worden als het geheel van activiteiten die tot doel hebben de instandhouding en ontsluiting van onroerend erfgoed, evenals aanverwante functies als beheer en educatie.

Figuur 2. Schakels in een waardeketen.

Hieronder doen we een poging om alle economische activiteiten op te lijsten die aan onroerend erfgoed kunnen gelinkt worden, geordend volgens het principe van de waardeketen. Figuur 3 fungeert hierbij als leidraad. We steunen op eerder onderzoek maar voegen ook eigen inzichten toe.[22]

[22] UNESCO Institute for Statistics 2009; Europese Unie 2017

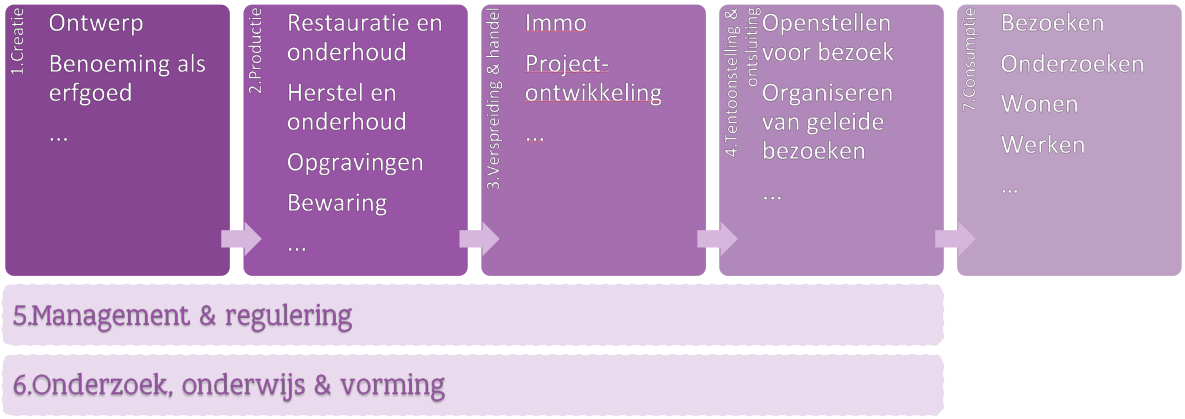

Figuur 3. De waardeketen van de bedrijfstak onroerend erfgoed.

4.1.1.1 Creatie

Een waardeketen start bij het ontwerp van het product of de dienst. Het 'ontwerp' van monumenten, archeologische sites en cultuurhistorische landschappen door ontwerpers of gemeenschappen, al dan niet gespreid in de tijd, vindt plaats in het verleden en zou daarom op het conto van 'oude' satellietrekeningen moeten worden geschreven. In principe moeten we de economische impact van het huidig ontwerp van toekomstig onroerend erfgoed nu in rekening brengen. Aangezien het op dit moment nog niet duidelijk is welke objecten of plaatsen in de toekomst als erfgoed zullen worden beschouwd, kan deze economische impact niet worden meegenomen.

Naast het feitelijke ontwerp van onroerend erfgoed kan de toekenning van erfgoedwaarde ook als een vorm van creatie worden beschouwd. Deze benoeming kan gebeuren onder de vorm van een inventarisatie of bescherming of onder de vorm van een (wetenschappelijk) artikel of rapport waarin de waarde wordt geëxpliciteerd. De benoeming van onroerend erfgoed is geen creatieve activiteit zoals bedoeld in de SRC maar hangt wel samen met het ontwerp. Zonder deze waardetoekenning door experts bestaat het 'product' onroerend erfgoed niet. De fysieke verschijning is er wel maar de erkenning als erfgoed niet. Zonder deze erkenning zullen sommige diensten niet ontwikkeld worden, bv. openstellen voor publiek van een gebouw of landschap met erfgoedwaarde.

Het agentschap Onroerend Erfgoed is in Vlaanderen een belangrijke speler in het toekennen van erfgoedwaarde aan objecten of plaatsen. Het agentschap is decretaal belast met het inventariseren en beschermen van monumenten, archeologische sites, cultuurhistorische landschappen en stads- en dorpsgezichten. Daarbuiten zijn er nog tal van actoren die onroerend erfgoed in kaart brengen en benoemen. We denken aan provincies en gemeenten, Regionale Landschappen, onroerenderfgoed- en natuurverenigingen, kennis- en onderwijsinstellingen en archeologische bedrijven (zie Tabel 3 voor een overzicht).

We beschouwen het onderzoek dat voorafgaat aan de toekenning van erfgoedwaarde ook als creatie. De grens tussen onderzoek en benoeming in publicaties is erg dun. Er zijn in Vlaanderen tal van spelers actief die cultuurhistorisch onderzoek verrichten. Archeologisch onderzoek, zijnde vooronderzoek en opgravingen, wordt typisch verricht door archeologen die werkzaam zijn in archeologische privébedrijven, in overheidsinstellingen (agentschap Onroerend Erfgoed, steden en gemeenten, …), en in wetenschappelijke instellingen. Ander cultuurhistorisch onderzoek gebeurt binnen het agentschap Onroerend Erfgoed en bij lokale overheidsinstellingen, erfgoedverenigingen, kennis- en onderwijsinstellingen, en adviesbureaus.

Tabel 3. Actor-activiteittabel voor de toekenning van erfgoedwaarde (niet-exhaustieve lijst).

		ACTIVITEIT			
		Onderzoek (archeologisch*, bouwhistorisch, landschaps-historisch)	**Benoemen in publicaties**	**Wettelijk beschermen**	**Inventariseren (=opname in lijst)**
ACTOR	**Overheid**				
	Vlaams	x	x	x	x
	Provinciaal	x	x	x (via verordering)	x (vb.http://www.veurne.be/product/894/inventarisatie-van-het-veurnse-funeraire-erfgoed)
	Stedelijk en gemeentelijk (IOED, …)	x			x
	Non-profit				
	Regionale Landschappen				x
	Kennis- en onderwijsinstellingen	x	x		
	Erfgoedverenigingen	x	x (vb. AVRA, Agilas)		x (vb. AVRA)
	Natuurverenigingen				x
	Profit				
	Adviesbureaus	x	x		x (vb. inventariseren door studiebureaus i.f.v. beheersplannen)
	Archeologische bedrijven	x	x		
	Bedrijf-vrijwilliger	x			x
	Particulieren				
	Burger-vrijwilliger				x
	Metaaldetectoristen	x (opgravingen)			
	Beheerders				

*vooronderzoek en opgravingen

4.1.1.2 Productie

De fysieke productie van onroerend erfgoed vindt plaats in het verleden en wordt gerealiseerd door ambachtslieden en leden van de gemeenschap die gebouwen optrekken en het landschap inrichten en vormgeven. In theorie zouden we de economische activiteiten op dit moment die leiden tot de productie van toekomstig erfgoed in rekening moeten nemen in een satellietrekening. Aangezien nu nog niet duidelijk is wat als erfgoed zal worden bestempeld in de toekomst, is dit niet evident. Onder productie wordt niet alleen begrepen de constructie of ontwikkeling maar ook het onderhoud en de restauratie of het herstel van onroerend erfgoed.

Voor bouwkundig erfgoed begrijpen we onder productie de restauratie- en onderhoudswerken die begeleid/uitgevoerd worden door aannemers, architecten, (bouw)historici, adviesverleners,

Monumentenwacht, beheerders, vrijwilligers (zie Tabel 4). We rekenen niet alleen de restauratie- en onderhoudswerken zelf maar ook het technisch advies dat nodig is om deze werken te kunnen aanvatten zoals advies over de stabiliteit en historisch advies.

Voor landschappelijk erfgoed betreft het de herstel- en onderhoudswerken die begeleid/uitgevoerd worden door landbouwers, grootgrondbezitters, natuurverenigingen, bosgroepen, boomverzorgers, tuinaannemers, landschapsarchitecten, adviesbureaus, overheden, Regionale Landschappen, domeinbeheerders, vrijwilligers (zie Tabel 4).

Na archeologisch onderzoek en de erkenning van de archeologische waarde van sites en artefacten in de creatiefase, zijn conservatie en restauratie van artefacten en archeologische sites typische activiteiten in de productiefase. Met conservatie bedoelen we alle activiteiten die de bewaring van artefacten of de instandhouding van een archeologische site tot doel hebben (depotwerking, erosiebestrijding, wegnemen begroeiing, …). Met restauratie bedoelen we handelingen die tot doel hebben artefacten en sites te restaureren. Actoren in deze schakel zijn onder andere de overheid (agentschap Onroerend Erfgoed, Monumentenwacht), wetenschappelijke instellingen, erfgoedverenigingen, aannemers, adviesbureaus, archeologische bedrijven, beheerders (zie Tabel 4).

Tabel 4. Actor-activiteittabel voor de productie van onroerend erfgoed.

		ACTIVITEIT		
		Bouwkundig erfgoed	**Landschappelijk erfgoed**	**Archeologisch erfgoed**
		Restauratie& onderhoud	**Herstel& onderhoud**	**Conservatie& restauratie**
ACTOR	**Overheid**			
	Vlaams			x (agentschap Onroerend Erfgoed)
	Provinciaal	x (Monumentenwacht)		x (Monumenten-wacht)
	Stedelijk en gemeentelijk (IOED, …)			x
	Onroerend-erfgoeddepot		x	x (conservatie& restauratie)
	Non-profit			
	Regionale Landschappen	?	x (ontwerp van onderhoud/achterstallig onderhoud en nieuwe aanleg of aanplantingen) knotteams	
	Wetenschappelijke instellingen	x	x	x (archeologen, geofysici, …)

Erfgoedverenigingen	x	x	x (vb. Agilas vzw, AVRA vzw)
Profit			
Aannemers	x	x (boomverzorgers, tuinaannemers, groenwerkers)	x (conservatie& onderhoud sites)
Architecten	x	x (landschapsarchitecten, ontwerpbureaus)	
Adviesbureaus	x (technisch advies, historisch advies)	x (technisch advies, historisch advies)	x (advies erosie,bodem)
Archeologische bedrijven			x
Bedrijf - vrijwilliger	x	x	x
Particulieren			
Burger-vrijwilliger	x	x	x
Metaal-detectoristen			x
Beheerders			
Eigenaar-beheerders/ niet-eigenaar-beheerders (natuurverenigingen, RL, landbouwers, overheid, …)	x (onderhoud)	x (vb. landbouwers, ANB, gemeentelijke groendienst)	x

4.1.1.3 Verspreiding en handel

Net zoals gewone producten kunnen eigendommen verhandeld worden. Echte handel in onroerend erfgoed door professionelen, waarbij goederen ingekocht worden en vervolgens weer verkocht zonder ingrijpende wijzigingen, komt quasi niet voor. Wel zijn er projectontwikkelaars actief die gebouwen en terreinen met erfgoedwaarde opkopen om ze vervolgens te herontwikkelen. Herontwikkeling gaat meestal gepaard met restauratie, verbouwing en nieuwbouw voor bouwkundig erfgoed en herinrichting voor landschappelijk erfgoed.

Bij de verkoop door eigenaars van gebouwen of gronden treden vaak makelaars op als intermediair tussen koper en verkoper. Het percentage dat makelaars verdienen op de waarde van de verkoop van onroerend erfgoed is een maat voor de economische impact van deze activiteit. Eveneens te vermelden is het ereloon van de notaris bij verkoop.

4.1.1.4 Tentoonstelling en ontsluiting

Het sluitstuk van de aanbodzijde in de waardeketen van de onroerenderfgoedsector is de groep van activiteiten die het bouwkundig, archeologisch en landschappelijk erfgoed toegankelijk en publiek maken. Niettegenstaande het meeste onroerend erfgoed permanent zichtbaar is en dus in zekere zin toegankelijk is, houdt het actief ontsluiten van erfgoed veel meer in. Ontsluiting van onroerend erfgoed kan zowel **direct** zijn waarbij het erfgoed fysiek wordt opengesteld voor het publiek als **indirect** waarbij het erfgoed niet-fysiek wordt tentoongesteld. Voorbeelden van directe ontsluiting zijn tijdelijke tentoonstellingen, permanente opening als museum, geleide bezoeken, eendagsopeningen (Open Monumentendag). Vormen van indirecte ontsluiting zijn het uitgeven van publicaties, het verspreiden van informatie via internet, virtuele rondleidingen, erfgoedbibliotheken, ….

Van alle archeologische sites en bouwkundige monumenten is slechts een deel te bezoeken. Landschappen, zowel cultuurhistorische landschappen als stads- en dorpsgezichten, zijn meestal makkelijker toegankelijk. Vroeger werd veelal gerekend op de overheid om onroerend erfgoed te ontsluiten. De laatste jaren doen meer en meer particulieren en niet-gouvernementele organisaties inspanningen om het door hen beheerde erfgoed zelf te ontsluiten, al dan niet met financiële ondersteuning van de overheid (zie Tabel 5). Met het label Open Erfgoed heeft de Vlaamse Overheid een instrument gecreëerd waarmee eigenaars en beheerders aangespoord worden om hun erfgoed op regelmatige basis open te stellen voor het grote publiek. Door middel van ICT en andere technologische innovaties is fysieke ontsluiting niet langer een must en kan het erfgoed op een andere manier ontsloten worden.

Tabel 5. Actor-activiteittabel voor de tentoonstelling en ontsluiting van onroerend erfgoed.

		ACTIVITEIT	
		Fysieke ontsluiting	**Niet-fysieke ontsluiting**
		Geleide bezoeken, OMD, museum, tentoonstellingen, …	**Info+verspreiding, al dan niet digitaal**
ACTOR	**Overheid**		
	Vlaams		x
	Provinciaal		x
	Stedelijk en gemeentelijk (IOED, …)		x
	Non-profit		
	Regionale landschappen	x	x
	Natuur-verenigingen	x	x
	Herita	x	x
	CRKC	x	x
	Musea	x	x
	Erfgoed-verenigingen	x (vb. Agilas)	x
	Gidsen-verenigingen	x	x

	Profit		
	Archeologische bedrijven	x	x
	Bedrijf-vrijwilliger	x	x
	Particulieren		
	Burger-vrijwilliger	x	x
	Beheerders		
	Eigenaar-beheerders/Niet-eigenaar beheerders	x (vb. Gaasbeek, PAM OV, …)	x

4.1.1.5 Management en regulering

Doorheen de hele waardeketen worden kernactoren geholpen door organisaties die de randvoorwaarden creëren voor een goede werking van het onroerenderfgoeddomein. We hebben het dan over regelgevende kaders en ondersteuning allerhande, waaronder ook financiering. Het regelgevend kader wordt klassiek door overheidsinstanties gecreëerd, terwijl ondersteuning ook door niet-overheden wordt verleend. Overheden staan onder meer in voor regelgeving, financiering, advisering en machtiging. Non-profit en profit organisaties verlenen advies (administratief, sociaal, economisch, juridisch en fiscaal), zetten netwerkplatformen op, regelen financiering en doen aan belangenverdediging (vb. sector- en beroepsverenigingen). Omdat deze ondersteuning schakeloverschrijdend is, plaatsen we de activiteiten in een transversaal domein. In Tabel 6 geven we een overzicht van de actoren die in dit domein actief kunnen zijn.

We plaatsen in dit domein ook de beheerstaken die beheerders op zich nemen en die niet in de eerste vier schakels van de waardeketen thuishoren. Het gaat dan voornamelijk om procesbegeleiding van restauratie- en onderhoudsactiviteiten, van verspreiding en handel en van tentoonstellings- en ontsluitingsactiviteiten. De beheerder is vaak de initiator en begeleider van kernactiviteiten in de onroerenderfgoedsector. Deze taak krijgt nu ook een plaats in de waardeketen.

Tabel 6. Actor-activiteittabel voor management en regulering in het onroerenderfgoeddomein.

		ACTIVITEIT		
		Regelgeving en subsidiëring	**Administratief, sociaal, economisch, juridisch en fiscaal advies/netwerkplatform/financiering/belangenverdediging**	**Beheer**
ACTOR	**Overheid**			
	Vlaams	x		
	Provinciaal	x		
	Stedelijk en gemeentelijk	x		
	Non-profit			
	Regionale Landschappen		x	
	Herita		x	
	CRKC			
	Onroerenderfgoed-verenigingen		x	
	Natuur-verenigingen		x	

	Sectororganisaties/ beroepsfederaties/ werknemersverenigingen		x (VCB/VONA/VLAC/Gorduna/BVA)	
	Profit			
	Fiscalisten		x	
	Advocaten		x	
	Bedrijf-vrijwilliger		x	
	Particulieren			
	Burger-vrijwilliger		x	
	Beheerders			
	Eigenaar-beheerders/Niet-eigenaar beheerders			x

4.1.1.6 Onderzoek, onderwijs en vorming

Als laatste domein aan de aanbodzijde van de waardeketen is er 'onderzoek, onderwijs en vorming' waarin alle activiteiten zijn ondergebracht die te maken hebben met onderzoek, onderwijs en vorming. In de andere schakels aan de aanbodzijde kan ook onderzoek vervat zitten, maar dan enkel als het verweven is met de hoofdactiviteit. Bijvoorbeeld het onderzoek dat de erfgoedwaarde van een object expliciteert waarna bescherming volgt of het stabiliteitsonderzoek nodig om een restauratie aan te vatten. In dit transversaal domein zetten we al het overige onderzoek zoals onderzoek naar restauratietechnieken, historisch onderzoek, onderzoek naar beheerpraktijken, onderzoek naar efficiënte en effectieve ontsluiting van onroerend erfgoed. Onderzoek wordt typisch verricht door kennis- en onderwijsinstellingen maar ook door overheidsinstellingen, non-profit (onroerenderfgoedverenigingen) en profit organisaties (archeologische bedrijven) (zie Tabel 7). Onderwijs- en vormingsactiviteiten zijn de activiteiten waarbij kennis over of vaardigheden gelinkt aan onroerend erfgoed worden overgedragen en ontwikkeld. Onderwijs zit in formele onderwijsstructuren (vb. opleiding archeologie) terwijl vorming eerder informeel is en door veel actoren kan worden aangeboden (zie Tabel 7).

Tabel 7. Actor-activiteittabel voor onderzoek, onderwijs en vorming in het onroerenderfgoedveld.

		ACTIVITEIT		
		Onderzoek	**Onderwijs**	**Vorming**
ACTOR	**Overheid**			
	Vlaams	x		x
	Provinciaal	x		x
	Stedelijk en gemeentelijk	x		x
	Non-profit			
	Regionale Landschappen			x
	Kennis- en onderwijsinstellingen	x	x	
	Erfgoedverenigingen/vrijwilligers	x		x
	Natuurverenigingen			x
	Profit			
	Adviesverleners	x		
	Archeologische bedrijven	x		x

	Bedrijf-vrijwilliger	x		x
	Particulieren			
	Burger-vrijwilliger	x		x
	Metaaldetectoristen			
	Beheerders			
	Eigenaar-beheerders/ Niet-eigenaar beheerders	x		x

4.1.1.7 Consumptie

Eenmaal gecreëerd, geproduceerd en ontsloten, kan onroerend erfgoed geconsumeerd worden. Consumptie betekent zoveel als het gebruik van een goed of een dienst voor behoeftebevrediging. In de eerste plaats hebben we het dan over behoeftebevrediging bij de mens. In Tabel 8 lijsten we een aantal vormen van gebruik van cultureel onroerend erfgoed op. Een deel van deze consumptie zal een weerslag hebben op het economisch weefsel. We bespreken hieronder de belangrijkste vormen van consumptie voor de economie.

Tabel 8. Gebruik onroerend erfgoed.

	Gebruik
Individuen	Bestuderen Wonen Recreëren Bezoeken Hulpmiddel in creatieve activiteiten
Gemeenschappen	Ontmoetingsplek
Bedrijven	Bedrijfsgebouw (uithangbord, werkplek) Hulpmiddel in producten/diensten (toerisme, journalistiek, audiovisuele sector, productie van voedsel en vezels, …)
Organisaties	Zetel (bv. ngo's, vakbonden, sectororganisaties, …)
Overheden	Natievorming Uithangbord voor regio

Een eerste vorm van gebruik is het **bezoek** aan monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurhistorische landschappen, en archeologische sites met als doelstelling een culturele ervaring te hebben. Uit eerder onderzoek blijkt dat onroerend erfgoed één van de belangrijkste motivatoren is om plaatsen te bezoeken, te beleven en te ervaren.[23] Het aandeel cultureel toerisme in Europa wordt geschat op 40% wat betekent dat 4 op de 10 toeristen hun bestemming kiezen op basis van het culturele aanbod in Europa.[24] De studie van De Baerdemaeker et al. uit 2011 komt uit op een cijfer van 35% voor Vlaanderen, maar dan enkel voor onroerend erfgoed. Dit aandeel was in 2013

[23] ORGANISATIE VOOR ECONOMISCHE SAMENWERKING EN ONTWIKKELING (red.) 2009
[24] Europese Commissie 2018

voor alle dagtoeristen, recreanten en verblijfstoeristen samen goed voor een omzet van 2.714.802.756 euro. Op Europees niveau zou cultureel toerisme in 2018 alleen verantwoordelijk zijn voor 1,56% van het Europese BBP en tewerkstelling creëren voor 4,7 miljoen mensen.[25] De toeristische consumptie wordt doorgaans opgesplitst in een deel uitgaven binnen de attractie (entreegelden, gidsen, …) en een deel uitgaven buiten de attractie (vervoer, logement, shopping, voeding, …). De uitgaven buiten de attractie zijn meestal minder gerelateerd aan het onroerend erfgoed zelf hoewel toeristen ook daar erfgoedspecifieke producten en diensten kunnen kopen vb. souvenirs.
Met de opkomst van het internet, nieuwe media en andere technologische veranderingen wordt de culturele ervaring steeds meer virtueel, interactief, geconnecteerd, en geconvergeerd.[26] Onroerend erfgoed kan nu gemakkelijk vanop afstand geconsumeerd worden aan de hand van foto's, video's, en VR-toepassingen die al dan niet via nieuwe media worden verspreid. Consumptie op afstand wordt ook wel eens de indirecte vraag of vicarious demand genoemd.[27] Technologische veranderingen wijzigen het dienstenaanbod en bijgevolg het vraaggedrag. Een inschatting van de totale culturele consumptie bevat idealiter naast de fysieke consumptie ook de digitale consumptie.
Een tweede vorm van gebruik is gebruik voor **recreatie en ontspanning**. Onroerend erfgoed fungeert dan als decor voor andere activiteiten (bv. concertbezoeken, wandelen, en fietsen) eerder dan de directe aanleiding voor een bezoek te zijn. De economische impact van recreatie en ontspanning op plaatsen met erfgoedwaarde wordt gemeten aan de hand van uitgavenindicatoren. Merk op dat gebruik voor bezoek en gebruik voor recreatie en ontspanning samen kunnen voorkomen waardoor de economische impact van beide vormen van gebruik moeilijk van elkaar te onderscheiden is. Gegevens over deze vormen van gebruik worden daarom meestal samengenomen.

Een derde vorm van gebruik is het gebruik als **woonplek** door in of in de buurt van onroerend erfgoed te gaan wonen. Mensen die in gebouwen met erfgoedwaarde wonen ervaren dagelijks de historiek, de architectuur en de esthetiek van de plek waar ze wonen maar ook de minder leuke kanten zoals een hoog energieverbruik en tocht. Deze ongemakken blijven je bespaard als je in de buurt van onroerend erfgoed gaat wonen. Indien je in een erg erfgoedrijke omgeving woont, dan kan een overdaad aan toeristen of recreanten wel voor de nodige overlast zorgen. Uit onderzoek weten we dat wonen in of naast onroerend erfgoed impact heeft op de woningprijs.[28] Indirect zal onroerend erfgoed als woon- en werkplek ook een rol spelen in de aantrekkingskracht van een regio, wat voelbaar zou moeten zijn op het macro-economische niveau.
Ten vierde, wordt onroerend erfgoed door bedrijven regelmatig gebruikt om hun merk **status** te geven of hun product/dienst te ondersteunen. De ligging van het bedrijfspand in een erfgoedrijke buurt of de erfgoedwaarde van het bedrijfsgebouw zelf wordt vaak ingezet als ondersteuning van het merk of het product of de dienst. We denken onder meer aan de sectoren handel, horeca, en evenementenlocaties. De economische impact daarvan is wellicht niet eenvoudig aan te tonen omdat het de combinatie is van veel elementen in de productmix die de winsten bepaalt.
Ten vijfde, is onroerend erfgoed ook een productiefactor in de **audiovisuele sector**. Monumenten, cultuurhistorische landschappen, stads- en dorpsgezichten en archeologische sites worden vaak gebruikt als decor in audiovisuele opnames.
Hoewel erfgoed zelden een exclusieve reden is voor mensen om de opname te gaan bekijken, kan het wel een wezenlijk onderdeel van de verhaallijn vormen en in grote mate bijdragen aan het product 'audiovisuele opname' waardoor een deel van de toegevoegde waarde gecreëerd door de productie van audiovisuele opnames met in Vlaanderen gelegen onroerend erfgoed kan toegeschreven worden aan dit onroerend erfgoed.[29] Het komt erop aan dit erfgoeddeel te

[25] Europees Parlement 2018
[26] Deloumeaux 2013
[27] Ateca Amestoy 2013
[28] Noonan 2013
[29] Podevyn 2009

waarderen. Onroerend erfgoed inspireert en dient nog andere **creatieve producten en diensten**. Voorbeelden daarvan zijn de gaming-industrie, de gedrukte media, de reclame, en de architectuur.

Ten zesde, kunnen cultuurhistorische landschappen fungeren als **productiefaciliteit** voor voedsel, vezels en andere grondstoffen. De verkoop van deze producten levert inkomsten op. Specifiek aan landschappen met cultuurhistorische waarde is dat ze oude gebruiken in stand houden waardoor ook bepaalde types van grondstoffen verzekerd blijven, in tegenstelling tot landschappen met nieuwere gebruiken. We denken bijvoorbeeld aan oude teelten, bepaalde boomsoorten en struiken (zwarte populier, linde, eik,…), ….

Op een macro-economische schaal wordt onroerend erfgoed vaak in verband gebracht met het **concurrentievermogen** van regio's. Het concurrentievermogen van regio's is het vermogen om een aantrekkelijke en duurzame omgeving te creëren waarin bedrijven en inwoners kunnen ondernemen en wonen en werken.[30] Uit onderzoek blijkt dat onroerend erfgoed aan dit concurrentievermogen kan bijdragen doordat het de sfeer en de uniciteit van een plek positief beïnvloedt.[31] Mensen zijn getrokken naar plaatsen met erfgoedwaarde omdat ze aantrekkelijk zijn en mensen esthetiek in hun woon- en werkplek weten te waarderen. Doorgaans trekt erfgoed ook niet-culturele diensten en voorzieningen aan dewelke op hun beurt een attractiefactor voor potentiële inwoners zijn. Bedrijven zullen zich vestigen daar waar de markt is en de bedrijfsmiddelen zijn. Erfgoed kan een rol spelen in de locatiekeuze van bedrijven als het impact heeft op deze factoren. Quality of life factoren, waaronder onroerend erfgoed, zouden zwaarder doorwegen in het concurrentievermogen van knowledge hubs in vergelijking met productieregio's of regio's met stijgende opbrengsten.[32] Economisch vertaalt een hoger concurrentievermogen zich gemiddeld in een hoger BBP per capita.[33]

4.1.2 Actoren

In het vorige hoofdstuk duidden we per schakel welke activiteiten tot een schakel behoren en lijstten we de belangrijkste actoren op per schakel. In dit hoofdstuk gaan we dieper in op de individuele actoren die actief zijn in de bedrijfstak van het onroerend erfgoed. We delen de actoren in volgens type: overheid, non-profit, profit, particulieren. De beheerders van onroerend erfgoed plaatsen we in een aparte categorie (zie 4.1.2.5). Tabel 27 in APPENDIX 2 biedt een overzicht van de actoren en hun activiteiten. We beperken ons hierbij tot de aanbodzijde van de waardeketen.

4.1.2.1 Overheid

Een eerste groep van actoren zijn de overheidsinstellingen waaronder we de organisaties van openbaar nut plaatsen.

Binnen deze groep is het **agentschap Onroerend Erfgoed** de meest gespecialiseerde speler aangezien ze als kerntaak heeft om het Vlaamse onroerend erfgoed te beschermen en te beheren. Het agentschap Onroerend Erfgoed voert taken uit in bijna alle activiteitencategorieën (zie Tabel 27 in APPENDIX 2). Ze doet onder andere aan inventarisatie en bescherming (creatie), aan opgravingen (creatie), aan ondersteuning van restauratie- en onderhoudswerken via de consulenten (productie), aan ontsluiting (tentoonstelling en ontsluiting), aan financiële ondersteuning van actoren (management en regulering), aan regelgevend werk (management en regulering), aan opslagbeheer via de depotwerking (productie), en aan vorming en onderzoek (onderzoek, onderwijs en vorming).

[30] Annoni e.a. 2016
[31] Sanetra-Szeliga 2015
[32] Martin 2004
[33] Annoni e.a. 2016

Naast het agentschap Onroerend Erfgoed hebben we op het Vlaamse niveau nog de Afdeling Handhaving van het Departement Omgeving, het kabinet van de minister bevoegd voor onroerend erfgoed, de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed, de Strategische Adviesraad voor Ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed, de Vlaamse Erfgoedkluis, De Vlaamse Landmaatschappij, alsook het Agentschap voor Natuur en Bos.

De **Afdeling Handhaving** van het Departement Omgeving is belast met het strafrechtelijk en administratief optreden tegen bouwovertredingen en overtredingen tegen onroerend erfgoed, zoals bouwen of verbouwen zonder stedenbouwkundige vergunning, wijzigen van het reliëf zonder stedenbouwkundige vergunning, en ontsieren of verwaarlozen van een monument.[34] Deze activiteiten zijn te klasseren als management- en reguleringsactiviteiten.

Op het **kabinet van de Vlaamse minister** bevoegd voor onroerend erfgoed nemen kabinetsmedewerkers voornamelijk management- en reguleringstaken op zoals adviezen geven over de bevoegdheden van de minister, adviezen geven over de inhoudelijke voorstellen van de administratie op het vlak van beleidsondersteuning en op het vlak van aansturing en opvolging van de beleidsuitvoering.

De strategische adviesraad voor ruimtelijke ordening en onroerend erfgoed (**SARO**) adviseert de Vlaamse Regering of het Vlaams Parlement over strategische beleidsvraagstukken en over de hoofdlijnen van het beleid voor ruimtelijke ordening en onroerend erfgoed. De raad heeft eveneens een klankbordfunctie en draagt bij tot het vormen van een beleidsvisie en het interpreteren van maatschappelijke ontwikkelingen op het vlak van ruimtelijke ordening en onroerend erfgoed.[35] Deze activiteiten zijn eveneens ondersteunend van aard. De SARO verzorgt het secretariaat van de Vlaamse Commissie Onroerend Erfgoed (**VCOE**). De VCOE is de opvolger van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) en de Expertencommissie Onroerend Erfgoed. De VCOE verleent advies over diverse aspecten van het onroerenderfgoedbeleid zoals het vaststellen van inventarissen, het beschermen van onroerend erfgoed en het wijzigen, omzetten of opheffen van beschermingsbesluiten. De VCOE bestaat uit eenentwintig leden, waarvan veertien leden met expertise in minstens één van de disciplines van onroerend erfgoed (bouwkundig erfgoed, landschappen of archeologie) en zeven leden uit het maatschappelijk middenveld met expertise inzake onroerend erfgoed.[36]

De **Vlaamse Erfgoedkluis** is een dochteronderneming van de nv PMV, de holdingmaatschappij voor de Vlaamse Overheid, en fungeert als een investeringsfonds gericht op de herontwikkeling van onroerend erfgoed. Ze verstrekt aan rendabel te exploiteren erfgoedlocaties risicokapitaal en leningkredieten en neemt zakelijke rechten op. Verder biedt de Vlaamse Erfgoedkluis begeleiding ten aanzien van onroerend-erfgoedprojecten met het oog op een optimale herbestemming, beheer en exploitatie. De Vlaamse Erfgoedkluis werkt vooral ondersteunend. Initieel profileerde de Kluis zich ook als ontwikkelaar maar door de negatieve impact op de rendabiliteit van de investeringsportefeuille werd die rol gelost.[37]

Verder is er nog de **Vlaamse Landmaatschappij** die heel wat taken inzake onroerend erfgoed op zich neemt. De VLM geeft financiële ondersteuning voor het beheer van landschappen via de beheersovereenkomsten KLE (management en regulering), heeft een aandeel in de handel van gronden, soms met erfgoedwaarde (verspreiding en handel), verricht archeologisch onderzoek (productie), ontsluit erfgoed in het kader van inrichtingsprojecten onder andere d.m.v. visualisatie

[34] Departement Omgeving *S.d.*
[35] Onroerend Erfgoed 2018
[36] *Ibid.*
[37] Vlaamse Erfgoedkluis 2018

(tentoonstelling en ontsluiting), staat soms ook in voor de restauratie van erfgoed (productie) en voor de inventarisatie van onroerend erfgoed (creatie).[38]

Het **Agentschap voor Natuur en Bos** is actief in restauratie en onderhoud (productie), in de ontwikkeling van gebieden (verspreiding en handel), ontsluiting van natuur met erfgoedwaarde (tentoonstelling en ontsluiting), beheer van natuurgebieden en regulering allerhande (management en onderwijs) en onderzoek en vorming (onderzoek, onderwijs en vorming).

Inzake tentoonstelling en ontsluiting van onroerend erfgoed is **Toerisme Vlaanderen** een belangrijke speler. Toerisme Vlaanderen ziet vier rollen weggelegd voor zichzelf: kennisopbouw en –verspreiding, vermarkten en ontwikkelen van de bestemming Vlaanderen, een klantgerichte dienstverlener zijn, en samenwerking stimuleren. Vanuit die rollen is ze actief in de schakels tentoonstelling en ontsluiting, management en regulering, en onderzoek, onderwijs en vorming.

Ook op het provinciale en het gemeentelijke niveau wordt onroerenderfgoedbeleid ontworpen en uitgevoerd.

Bij de **provinciale overheden** vinden we activiteiten terug die betrekking hebben op creatie (inventarisering, opgravingen), productie (inspectie van de toestand van monumenten, depotwerking, klein onderhoud monumenten), tentoonstelling en ontsluiting (publiekswerking, tentoonstellingen, lezingen, bibwerking, museumshop), management en regulering (subsidieverlening, adviesverlening, beleidsopmaak) en onderwijs, onderzoek en vorming (onderzoek, lezingen). Deze activiteiten worden uitgevoerd door de interne diensten van de provincies (dienst erfgoed, provinciale archeoloog, Monumentenwacht, provinciale musea, provinciale depots, kabinet gedeputeerde) alsook door externe rechtspersoonlijkheden die rechtstreeks door de provincies worden gefinancierd (Monumentenwacht West-Vlaanderen).

Op het niveau van de **steden en gemeenten** zien we soortgelijke activiteiten al dan niet in intergemeentelijk verband. Bij de steden en gemeenten onderscheiden we erkende onroerenderfgoedgemeenten, steden en gemeenten zonder erkenning, intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten. De erkende onroerenderfgoedgemeenten zijn gemeenten die, complementair aan het Vlaamse beleid, een eigen beleid uitbouwen voor het aanwezige onroerend erfgoed. Een erkende onroerenderfgoedgemeente neemt een aantal bevoegdheden en taken over van het agentschap Onroerend Erfgoed zoals de behandeling van meldingen van archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem, de ontvangst van meldingen van de aanvang van een archeologische opgraving, de verlening van toelatingen voor handelingen aan of in beschermde goederen en de bekrachtiging van archeologienota's. Daarnaast leggen steden en gemeenten zich ook toe op activiteiten als inventarisering (creatie), opgravingen (creatie), onderhoudswerken (productie), depotwerking (productie), projectontwikkeling veelal via ontwikkelingsbedrijven (verspreiding en handel), het ontsluiten van erfgoed al dan niet fysiek (tentoonstelling en ontsluiting), reguleringsactiviteiten als subsidieverlening, beleidsopmaak, en adviesverlening en onderzoeks- en vormingsactiviteiten. Grotere steden hebben doorgaans een eigen erfgoeddienst terwijl kleinere gemeenten een aantal van deze activiteiten veelal bundelen in een intergemeentelijke onroerenderfgoeddienst.

4.1.2.2 Non-profit

Een tweede groep van actoren in de onroerenderfgoedsector zijn de non-profit organisaties. Vlaanderen herbergt tal van non-profit organisaties die mee instaan voor het behoud en de zorg voor ons onroerend erfgoed. Deze kunnen zich specialiseren in een bepaalde activiteit of in een bepaald

[38] Vlaamse Landmaatschappij 2016

type erfgoed, of eerder generalistisch van aard zijn. De meeste non-profit organisaties zijn georganiseerd volgens het model van een vereniging. Sommige non-profit organisaties worden opgericht op initiatief van de overheid en draaien quasi uitsluitend op overheidssubsidies waardoor het onderscheid met een overheidsinstelling soms moeilijk is te maken. Omdat het teveel tijd zou vergen om private van publieke non-profit te onderscheiden, zetten we ze samen in één categorie. Non-profitorganisaties halen inkomsten uit subsidies, giften, ledenbijdragen en de verkoop van producten of diensten. De meeste werken voornamelijk met vrijwilligers.

Hieronder bespreken we de belangrijkste non-profit erfgoedorganisaties in detail. Omdat de groep aan potentiële organisaties zo groot is, beperken we ons verder tot een algemene bespreking van verenigingen en kennis- en onderwijsinstellingen.

Herita vzw werd opgericht in 2012 als een ledenbeweging en netwerkvereniging die ijvert voor meer openstelling van monumenten. Herita ontstond uit een fusie van Erfgoed Vlaanderen, het Forum voor Erfgoedverenigingen en het Vlaamse Coördinatiecentrum Open Monumentendag. De activiteiten van Herita situeren zich voornamelijk in de waardeschakels 'tentoonstelling en ontsluiting', 'management en regulering' en 'onderzoek, onderwijs en vorming'. Herita stelt een aantal monumenten open voor bezoek en organiseert er tal van evenementen (kasteel van Beauvoorde, Kasteel van Horst, Fort Napoleon, Paviljoen De Notelaer, Abdijsite Herkenrode) (tentoonstelling en ontsluiting). De organisatie is tevens de drijvende kracht achter Open Monumentendag en Netwerk Open Monumenten (management en regulering). Sinds 2016 verschaft Herita advies op maat aan organisaties die ondersteuning willen bij het ontwikkelen van hun publieks- en gidsenwerking (management en regulering). Tot slot biedt Herita ook projectrekeningen aan (management en regulering) en vormingen (onderzoek, onderwijs en vorming).[39]

Het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (**CRKC**) vzw is het door de Vlaamse overheid erkende expertisecentrum voor religieus erfgoed in Vlaanderen en Brussel. Het centrum zet zich sinds zijn oprichting in 1997 in voor het behoud, beheer en de valorisatie van het religieus erfgoed in Vlaanderen. Binnen het CRKC is het departement Onroerend Kerkelijk Erfgoed het aanspreekpunt voor valorisatie, medegebruik, neven- en herbestemming van cultusgebouwen voor de openbare eredienst. Het CRKC deelt haar kennis en expertise met beheerders van religieus erfgoed en erfgoedprofessionals via studiedagen, workshops en vormingssessies (onderzoek, onderwijs en vorming). Tevens verschaft ze eerstelijnsadvies over valorisatie, medegebruik, neven- en herbestemming, kerkenbeleidsplannen, meerjarenplannen en behoud, beheer en restauratie (management en regulering). Het CRKC staat ook in voor de museale uitbouw van Museum Parkabdij (tentoonstelling en ontsluiting).

Een derde belangrijke groep actoren in het onroerenderfgoeddomein zijn de **Regionale Landschappen**. Regionale Landschappen zijn organisaties die werken aan landschapszorg, daarbij rekening houdend met de "huidige en potentiële kwaliteiten van de natuur, het landschap en de streekidentiteit".[40] Hun voornaamste taak bestaat erin om samen met alle belanghebbenden het streekeigen karakter in een gebied te bevorderen. Daartoe houden ze zich bezig met het beheer, het herstel, de aanleg en de ontwikkeling van kleine landschapselementen, met natuurrecreatie en -educatie en het stimuleren van recreatief medegebruik. De lasten van hun algemene werking worden voor het grootste deel gedragen door de provincies. Het budget wordt aangevuld met bijkomende middelen, afkomstig van andere overheden (gemeentes, Vlaamse Overheid, Europa), andere organisaties (bedrijven, …) en particulieren (vb. growfunding RL Pajot-Zenne). De taken van de Regionale Landschappen zijn zeer divers. Voor wat betreft erfgoed houden Regionale Landschappen

[39] Herita 2018
[40] Regionale Landschappen 2018

zich bezig met de opmaak van erfgoedbeheerplannen (ondersteunende activiteiten), met projecten erfgoedontsluiting waarin ze zelf instaan voor de ontsluiting of anderen daarin adviseren (tentoonstelling en ontsluiting, management en regulering), met het verlenen van adviezen aan erfgoedeigenaars en -beheerders (management en regulering), de opmaak van geïntegreerde beheerplannen natuur en erfgoed (management en regulering), het ontwerp en de begeleiding van de restauratie of het onderhoud van bouwkundig en landschappelijk erfgoed (productie), en met vorming (onderzoek, onderwijs en vorming). De lijst van Regionale Landschappen is beschikbaar op www.regionalelandschappen.be.

Verder is er nog **Natuurpunt** die naast het eigen beheer van haar natuurgebieden in Vlaanderen ook sterk actief is in de ontsluiting, de ondersteuning en het onderzoek, onderwijs en vorming inzake natuurbescherming -en beleving. Natuurpunt bestaat uit een aantal vzw's, die samen onder de noemer Natuurpunt komen.[41] Er is de algemene vzw Natuurpunt die zich bezighoudt met beleid, communicatie, marketing en de ondersteunende diensten. Daarbuiten is er nog Natuurpunt Beheer vzw die het onroerend goed in eigendom heeft, beheert en openstelt; Natuurpunt Studie vzw die onder andere soorten inventariseert en monitort; Natuurpunt CVN die vormingen en opleidingen aanbiedt over natuur, klimaat en milieu, duurzame ontwikkeling en stilte over heel Vlaanderen en tenslotte Natuur- en Landschapszorg vzw die mensen tewerkstelt voor het beheer van de natuurgebieden of bij de uitvoering van opdrachten voor derden.[42]

Er zijn tal van **verenigingen** actief die werken rond onroerend erfgoed. Een eenduidige indeling bestaat niet. Op basis van de erfgoedkaart.be onderscheiden we verenigingen voor monumenten en landschappen, verenigingen voor technisch, industrieel, en wetenschappelijk erfgoed, verenigingen voor erfgoedparticipatie en educatie, verenigingen voor erfgoedtoerisme/gidsenkringen, verenigingen van vrienden van een erfgoedinstelling, vereniging voor lokale, stads-, en regionale geschiedenis, verenigingen voor archeologie, oudheidkunde en kunstgeschiedenis, verenigingen voor heemkunde.[43] Deze verenigingen zijn actief in zowat elke schakel van de waardeketen. Er zijn verenigingen die opgraven en inventariseren (creatie), die restaureren, onderhouden, en conserveren (productie), die onroerend erfgoed tentoonstellen en ontsluiten (tentoonstelling en ontsluiting), en die ondersteunende activiteiten verrichten zoals het verlenen van advies. Sommige verenigingen doen zelf onderzoek, organiseren lezingen en studiedagen en publiceren (onderzoek, onderwijs en vorming). Onder de verenigingen plaatsen we ook de belangen-, beroeps- en sectorverenigingen die andere organisaties, zelfstandigen of particulieren bijstaan in hun activiteiten. We denken bijvoorbeeld aan VONA, VLAC, NVD-ANP, vzw Historische Woonsteden en Gorduna.

Bij de non-profit horen ook nog de **kennis- en onderwijsinstellingen** die voornamelijk onderzoek naar en onderwijs over onroerend erfgoed als activiteit hebben. Het gaat hier voornamelijk om de vakgroepen archeologie, geschiedenis, (landschaps)architectuur, bouwkunde, geografie, toerisme, bosbouw aan de universiteiten en de expertisecentra toerisme, erfgoedonderwijs, bouwkunde aan de hogescholen. Daarbuiten bestaan er nog kenniscentra die zich toeleggen op onderzoek en vorming (vb. Eucora). In het kader van onderzoeksactiviteiten verrichten kennisinstellingen ook opgravingen. Merk op dat veel van die opgravingen in het buitenland plaatsvinden en strikt genomen niet thuishoren in een Vlaamse satellietrekening voor onroerend erfgoed. Wegens de moeilijkheid om deze activiteit te onderscheiden van andere opgravingen, laten we ze er wel in. Door de erfgoedwaarden van objecten en plaatsen te benoemen in publicaties dragen kennisinstellingen eveneens bij aan de creatie van onroerend erfgoed.

[41] Natuurpunt 2018
[42] *Ibid.*
[43] FARO 2018

4.1.2.3 Profit

Een derde groep van actoren zijn de profit-organisaties of bedrijven. Net zoals de andere types actoren kunnen zij meerdere rollen aannemen. In de waardeketen voeren bedrijven voornamelijk activiteiten uit waaruit ze inkomsten genereren. Aan de aanbodzijde zijn private bedrijven voornamelijk actief in de schakels productie en verspreiding/handel. Het gaat dan over aannemers, architecten, archeologische bedrijven, adviesbureaus, projectontwikkelaars en makelaars. Daarnaast kunnen bedrijven ook de rol aannemen van vrijwilliger, donateur en eigenaar-beheerder. In die rol vervullen zij andere taken en genereren zij uiteraard geen winst.

De meeste restauratie- en onderhoudswerkzaamheden aan bouwkundig erfgoed in Vlaanderen worden door **aannemersbedrijven** uitgevoerd. Sommige eigenaar-beheerders gaan zelf aan de slag of kloppen aan bij Monumentenwacht vzw voor kleine herstellingen. Restauraties van onroerende goederen met erfgoedwaarde worden begeleid door **architecten**. Architecten staan in voor het tekenen van de bouwplannen, de praktische begeleiding doorheen het bouwproces en de controle op de uitgevoerde werken. Ook in de **landschapszorg** zijn **aannemers** en **architecten** actief. Zij zijn werkzaam in het onderhoud, het herstel en het (her)ontwerp van historische landschapselementen, structuren en gehelen.

Onder invloed van het verdrag van Malta (1992) zien we de laatste jaren ook een **private archeologiesector** ontwikkelen in Vlaanderen. Archeologische bedrijven voeren niet alleen archeologisch onderzoek uit (prospectief en opgravend onderzoek, determinatie en datering, archeologienota's, wetenschappelijke verwerking) maar doen ook aan conservering en restauratie van vondsten en aan advisering allerhande. Sommige bedrijven zijn ook actief in de ontsluiting en valorisatie van archeologische sites en vondsten.

Met zekere regelmaat komen sites met erfgoedwaarde leeg te staan of voldoet hun invulling niet meer aan de huidige maatschappelijke noden. Een herbestemming of herinrichting is dan aan de orde. In de private sector zijn er ondernemingen actief die deze herbestemmingen of herinrichtingen in goede banen leiden. Het gaat dan om **projectontwikkelaars**. Dit zijn bedrijven die vastgoedprojecten begeleiden van de verwerving tot de verkoop. De projectontwikkelaar is typisch verantwoordelijk voor de ontwikkeling en realisatie van vastgoedprojecten in financiële, commerciële, juridische en ontwerptechnische zin, voor de opvolging van de uitvoering van alle activiteiten zoals vastgelegd in de verschillende fases van het ontwikkelingstraject en verkooptraject, voor de contacten tussen alle partijen in het project, voor de leiding over het bouwteam, voor de verslaggeving, en voor de financiële bewaking tijdens ontwikkeling en realisatie.[44] Ook in de niet-private sector zijn er organisaties die aan projectontwikkeling doen waaronder stedelijke ontwikkelingsmaatschappijen en sociale huisvestingsmaatschappijen.

Onroerend erfgoed wordt net zoals andere onroerende goederen verkocht en verhuurd. Eigenaars kunnen deze processen zelf in handen nemen of overlaten aan **vastgoedmakelaars**. Vastgoedmakelaars treden op als bemiddelaar tussen koper en verkoper of verhuurder en huurder en verlenen daarbij een aantal diensten met het oog op de totstandkoming van een verkoop of een verhuur. Ze bepalen onder andere de verkoop-, aankoop-, verhuur- of huurwaarde, ze stellen een dossier samen met alle noodzakelijke stukken (bodemattest, elektriciteitsattest, energieprestatiecertificaat, enz.), ze onderzoeken of er geen wettelijke bezwaren zijn (hypotheken, schulden, stedenbouw, enz.), ze regelen het bezoek, ze maken reclame voor de eigendom bij potentiële kopers/verkopers en huurders/verhuurders, ze stellen de onderhandse verkoop- of verhuurovereenkomst op, en ze werken de verkoop af tot de ondertekening van de authentieke akte

[44] Komindebouw.nl 2018

bij de notaris.[45] Een deel van deze activiteiten wordt ook door **notarissen** aangeboden. Sowieso moeten alle aktes via de notaris afgehandeld worden.

Buiten voornoemde actoren zijn er nog tal van private ondernemingen die allerhande **diensten** verlenen in of in de periferie van de waardeketen. We denken aan advies- en studiebureaus, aan bedrijven die tentoonstellingen maken, bedrijven die allerhande publicaties uitbrengen, aan bedrijven die ICT-diensten verlenen, aan advocaten die juridisch advies verlenen, aan fiscalisten die fiscaal advies geven, en aan verzekeringsmaatschappijen die risico's verzekeren. Sommige van deze diensten kunnen als indirect geklasseerd worden als ze ingekocht worden door andere bedrijven (vb. aankoop bouwmaterialen bij restauratie en onderhoud), terwijl andere eerder in een schakel zelf thuishoren (vb. stabiliteitsonderzoek) of in de groep 'aanvullende goederen en diensten'. Deze laatste groep wordt soms in ander waardeketenonderzoek geïdentificeerd als een restgroep van activiteiten die rond de waardeketen zweven. Het verlenen van verzekeringen bijvoorbeeld kan in deze categorie passen.

In de onroerenderfgoedsector zijn bedrijven niet alleen actief op betalende basis maar soms ook op **vrijwillige basis**. Bedrijven die vrijwilligerswerk van hun werknemers sponsoren of faciliteren doen aan 'corporate volunteering'. Bedrijven kunnen hun medewerkers gratis ter beschikking stellen om taken uit te voeren in elke schakel van de waardeketen onroerend erfgoed bijvoorbeeld om te inventariseren, te onderhouden, te ontsluiten, te adviseren, of om vorming te geven. Op dit moment is niet gekend hoeveel vrijwilligers en vrijwilligersuren er in de onroerenderfgoedsector door bedrijven worden gesponsord.

4.1.2.4 Particulieren

Als vierde groep actoren in de onroerenderfgoedsector hebben we nog de particulieren. Particulieren dragen in belangrijke mate bij aan het behoud, het beheer en de ontsluiting van onroerend erfgoed als vrijwilliger, als hobbyist, als eigenaar-beheerder. De eigenaar-beheerders hebben we in een aparte categorie opgenomen.

Burgers sluiten zich meestal aan bij een non-profit vereniging om aan **vrijwilligerswerk** te doen. Zij kunnen daar allerhande activiteiten uitoefenen van inventarisatie tot het geven van vormingen. Burgers kunnen ook als **hobbyist** actief zijn in het onroerenderfgoeddomein. We denken spontaan aan de metaaldetectoristen die op zoek gaan naar archeologische sites of archeologische artefacten met behulp van een metaaldetector. Zo dragen zij bij aan de creatie van onroerend erfgoed.

4.1.2.5 Beheerders

In principe kunnen zowel overheden, als non-profit organisaties, als profit bedrijven, als particulieren onroerend erfgoed beheren, dit vanuit de rol als eigenaar en niet-eigenaar. Omdat de diversiteit aan beheerders zo groot is, zetten we ze hier in een aparte categorie. Beheerders nemen typische beheerstaken op zich als procesbegeleiding van onderhoud, restauratie en herstel, als het aanvragen van subsidies, het opmaken van beheersplannen maar ook taken uit andere schakels van de waardeketen zoals ontsluiting en onderhoudstaken. Ze doen dit op vrijwillige basis (eigenaars) of in opdracht (bv. de Regionale Landschappen beheren landschappen in opdracht van de overheid). Het zou interessant zijn om te weten hoeveel tijd deze beheerders besteden aan deze taken en hoeveel geld daar naartoe vloeit.

[45] biv 2018

4.2 INDICATOREN EN TABELLEN

In de vorige hoofdstukken bakenden we aan de hand van een waardeketen de contouren af van de bedrijfstak onroerend erfgoed. We definieerden de activiteiten die behoud en valorisatie van onroerend erfgoed mogelijk maken alsook de actoren die voor deze activiteiten instaan. In dit hoofdstuk staan we stil bij de indicatoren die relevant zijn voor de meting van de directe economische impact van onroerend erfgoed. Economische impact is een ruim begrip en veel indicatoren potentieel interessant. Typisch bevat een satellietrekening gegevens over de productie, de bestedingen en de werkgelegenheid in een sector, aangevuld met gegevens over aantal actoren, over kapitaalvorming, en over intermediaire bestedingen. In de Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen vinden we volgende elementen minstens relevant.

4.2.1 Productie

De belangrijkste tabellen in het SNR zijn de aanbod- en gebruikstabellen. Deze leren ons iets over (de waarde van) de productie en de consumptie van goederen en diensten. In deze satellietrekening zijn we vooral geïnteresseerd in de waarde van de productie. We willen weten hoeveel er geproduceerd wordt in de onroerenderfgoedsector en welke actoren daarvoor verantwoordelijk zijn. Daarvoor dienen we Tabel 9 in te vullen. De codificering van activiteiten en actoren is terug te vinden in APPENDIX 3. Voor de volledigheid en conform het SNR voegen we buitenlandse actoren toe aan de lijst van actoren, maar we doen er uit pragmatische overwegingen verder niets mee. In deze kolom zou bijvoorbeeld de waarde van de restauratie- en onderhoudswerken kunnen staan die in Vlaanderen door buitenlandse aannemers werden uitgevoerd. Merk op dat we de impact van de consumptie van onroerend erfgoed apart behandelen (zie 4.2.6).

Tabel 9. Aanbodtabel

		U 1	**U 2**	**U 3**	**U 4**	**U 5**	
		Overheid	**Non-profit**	**Profit**	**Particulieren**	**Buitenland**	
A 1	**Creatie**						Totaal activiteit 1
A 2	**Productie**						Totaal activiteit 2
A 3	**Verspreiding en handel**						Totaal activiteit 3
A 4	**Tentoonstelling en ontsluiting**						Totaal activiteit 4
A 5	**Management en regulering**						Totaal activiteit 5
A 6	**Onderzoek, onderwijs en vorming**						Totaal activiteit 6
		Totaal overheid	Totaal non-profit	Totaal profit	Totaal particulieren		

Het uitzicht van Tabel 9 verschilt van de klassieke aanbodtabel in het SNR. Daarin worden producten (CPA) afgezet tegenover de activiteiten/industrieën (NACE). Omdat de NACE/CPA-indeling weinig aangepast is aan de onroerenderfgoedcontext, hebben we een eigen classificatie gemaakt van producten/diensten, in deze studie genoemd activiteiten. Ook voor de indeling van entiteiten/organisaties/productie-eenheden wijken we af van de standaard SNR. We gebruiken geen functionele indeling volgens NACE maar een vereenvoudigde indeling volgens eigenaarschap en

juridische structuur (overheid-non-profit, profit, particulieren). Deze indeling sluit beter aan bij de dagelijkse praktijk en is meer herkenbaar voor mensen uit het veld.

In de aanbodtabel staat de waarde van de productie. Deze wordt meestal uitgedrukt in **bruto toegevoegde waarde** (gesommeerd is dit BBP), maar soms ook in **output**.[46]

De **bruto toegevoegde waarde** is het "bedrag dat de productiefactoren aan de waarde van de verbruikte goederen en diensten toevoegen. Het is gelijk aan het verschil tussen de waarde van de geproduceerde goederen en diensten en de waarde van de in het productieproces verbruikte goederen en diensten." [47] De **output** is de waarde van de geproduceerde goederen en diensten.

Voor goederen en diensten die verkocht worden aan minstens de productieprijs (=marktoutput) is de bruto toegevoegde waarde eenvoudig te berekenen. Dit is gelijk aan de omzet min de intermediaire consumptie. De omzet is in dit geval een maatstaf voor de waarde van de geproduceerde goederen en diensten (Tabel 10). Voor goederen en diensten die dienen voor eigen gebruik of aangeboden worden aan anderen onder de productieprijs, dit is de niet-marktoutput, is de toegevoegde waarde lastiger te berekenen. Indien er een marktalternatief is, dan kan de marktwaarde gebruikt worden om de toegevoegde waarde te berekenen. Indien er geen marktalternatief is, dan grijpt men doorgaans terug naar de verloning of de waarde van de arbeid. De waarde van de geproduceerde goederen en diensten wordt gerekend aan productiekost.

Tabel 10. Opbouw indicatoren (bron: INR, 2013[48])

		U 1	**U 2**	**U 3**	**U 4**
		Overheid	**Non-profit**	**Profit**	**Particulieren**
		Niet-marktproducent	**Niet-marktproducent**	**Marktproducent**	**Niet-marktproducent**
Niet-marktoutput	**Output voor gebruik door anderen**	X	X		
	Output voor eigen finaal gebruik	x	x	x	X
Marktoutput	**Output voor verkoop aan marktprijzen**	x	x	X	x
Indicatoren	**BTW**	lonen	Omzet-IC	Omzet-IC	uurloon*bestede uren
	Output	Kosten	Omzet	Omzet	

[46] Zie APPENDIX 1 voor meer toelichting bij deze concepten.
[47] Statistiek Vlaanderen 2018
[48] Instituut voor de Nationale Rekeningen 2013

4.2.2 Financiering

Een financieringstabel is nog een vast element in satellietrekeningen. Daarin wordt de financiering van de activiteiten opgenomen. Doorgaans beperkt deze tabel zich tot twee cijfers, namelijk de publieke en de private bestedingen voor onroerend erfgoed. We kunnen meer detail bekomen door de activiteiten en de actoren af te zetten tegenover de financiers. Zo kunnen we nauwkeurig in kaart brengen wie wat betaalt. De gecodificeerde lijst van activiteiten, actoren, en financiers is terug te vinden in APPENDIX 3. De lijst van financiers is dezelfde als de lijst van de actoren maar dan aangevuld met verzekeringen als onderscheiden categorie.

De financieringstabel van de activiteiten ziet er dan uit zoals in Tabel 11 waarvan af te lezen is door wie activiteiten worden gefinancierd. Bijvoorbeeld bij restauratie en onderhoud zou dan kunnen afgelezen worden welk deel betaald wordt door de overheid, welk deel door de non-profit, welk deel door de profit en welk deel door particulieren.

Tabel 11. Financieringstabel van de activiteiten.

	F 1	F 2	F 3	F 4	F 5	F 6
A 1						
A 2						
A 3						
A 4						
A 5						
A 6						

Tabel 12 is dan een weergave van de financieringsstromen tussen financiers en actoren/uitvoerders. Deze tabel zou bijvoorbeeld inzicht kunnen verschaffen in de transfers tussen overheid en non-profit, profit en particulieren of in de transfers tussen particulieren en non-profit (donaties en schenkingen).

Tabel 12. Financieringstabel van de actoren.

	F 1	F 2	F 3	F 4	F 5	F 6
U 1						
U 2						
U 3						
U 4						
U 5						

4.2.3 Arbeid

In de meeste satellietrekeningen wordt gefocust op werkgelegenheid als economische graadmeter. Een sector waarin veel werkgelegenheid is, wordt economisch zwaarder ingeschat. Met werkgelegenheid hebben we het over betaalde arbeid, niet alleen als werknemer maar ook als zelfstandige ofwel gesalarieerde en zelfstandige werkgelegenheid. Toch kan het ook inzichtelijk zijn om te weten hoeveel arbeid er op onbetaalde basis in een sector wordt verricht. Zeker in een sector waarin vrijwilligerswerk een wezenlijk onderdeel van de menselijke werkzaamheid uitmaakt. Samen met de betaalde arbeid, geeft dit een idee van de totale tijd die in een sector wordt geïnvesteerd en van het relatieve belang van erfgoedgerelateerde activiteiten in de werkzaamheden van mensen. We beperken ons in deze studie tot vrijwilligerswerk als maatstaf voor onbetaalde arbeid. Er bestaan nog andere indicatoren zoals bijvoorbeeld stages maar die laten we achterwege.

Voor deze drie categorieën willen we aantallen en aantal bestede mensuren kennen. Dus aantal werknemers[49], aantal zelfstandigen[50], aantal vrijwilligers, aantal werknemersuren, aantal zelfstandigenuren, aantal vrijwilligersuren. In Tabel 13 staat op welke actoren deze indicatoren van toepassing zijn.

Tabel 13. Indicatoren per type actor.

	Aantal mensen			**Aantal uren**		
	# werknemers (10)	**# zelfstandigen (11)**	**# vrijwilligers (12)**	**# werknemers-uren (13)**	**# zelfstandigen-uren (14)**	**# vrijwilligers-uren (15)**
Overheid	x			x		
Non-profit	x			x		
Profit	x	x	x	x	x	x
Particulieren			x			x

4.2.4 Aantal actoren

Het gewicht van een sector wordt niet alleen bepaald door het aantal tewerkgestelden maar ook door het aantal actoren. Informatie over het aantal actoren kan nuttig zijn om de breedte van de sector in te schatten. Een afgeleide indicator is het aantal werkgevers, dit zijn entiteiten die minstens één personeelslid tewerkstellen.

4.2.5 Kapitaalvoorraad

In het SNR worden ook gegevens opgenomen over de voorraad aan kapitaal dat een land of regio ter beschikking heeft om welvaart en welzijn voor haar burgers te creëren. Onder kapitaal begrijpt men de productiefactoren in een economie waarmee goederen en diensten worden geproduceerd zoals menselijk kapitaal, natuurlijk kapitaal, fysiek kapitaal maar ook cultureel kapitaal. Sinds Throsby (1999) wordt ook cultuur als een kapitaalfactor gezien.[51] De redenering luidt dat cultuur net als andere productiefactoren instrumenteel is voor de economische ontwikkeling en dat vermindering zal leiden tot een dalende economische groei. Bovendien zijn veel uitingen van cultuur waaronder cultureel erfgoed uniek en niet-reproduceerbaar wat ze des te waardevoller maakt voor economische ontwikkeling. Cultureel erfgoed wordt dus beschouwd als deel van de kapitaalvoorraad van een economie. Kapitaalvoorraadrekeningen[52] brengen deze voorraden in kaart zowel in fysieke als monetaire eenheden. De rekening in fysieke eenheden laat toe om de voorraad en de jaarlijkse verandering in de voorraad cultureel kapitaal van een land of regio op te volgen. In Vlaanderen kan zo'n voorraadrekening bestaan uit de aantallen en de totale oppervlakte van vastgestelde en beschermde objecten op het einde van het jaar (zie Tabel 14).

[49] Een **werknemer** is een individu dat is tewerkgesteld bij een werkgever.
[50] Een **zelfstandige** is een individu dat niet is tewerkgesteld bij een werkgever voor de uitvoering van zijn of haar professionele activiteit.
[51] Throsby 1999
[52] Ook gekend als asset accounts, capital accounts, capital stock accounts.

Tabel 14. Aantallen en/of totale oppervlakte op 31.12.20xx in Vlaanderen.

Vastgesteld	Beschermd
Bouwkundig Bouwkundige relicten Gehelen (regio's, gemeentes, plaatsen, straten, bouwkundige gehelen) **Archeologisch** Archeologische zones **Landschappelijk** Historische tuinen of parken Houtige beplantingen met erfgoedwaarde Landschapsatlasrelicten (ankerplaatsen, landschapselementen) **UNESCO werelderfgoed**	Monumenten Cultuurhistorische landschappen Stads- en dorpsgezichten Archeologische sites

Doorgaans worden ook de veranderingen in de voorraad in kaart gebracht. We inspireren ons op de milieurekeningen om onderstaande tabel op te maken.[53] De voorraad op het einde van een rapporteringsperiode is gelijk aan de voorraad aan het begin van de periode plus de toevoegingen aan de voorraad min de verminderingen van de voorraad. Een herwaardering is een aanpassing van de voorraad door accuratere cijfergegevens. De oppervlakte van de monumenten in Vlaanderen kan bijvoorbeeld wijzigen door meer nauwkeurige metingen van het kadaster. Een herclassificatie kan het resultaat zijn van het opheffen van een beschermingsbesluit of van het herschikken van een object naar een andere categorie, bijvoorbeeld van cultuurhistorisch landschap naar stads- of dorpsgezicht.

Tabel 15. Veranderingen in de voorraad beschermd onroerend erfgoed.

	Monumenten	CH landschappen	Stads- of dorpsgezichten	Archeologische sites
Voorraad t_0				
Vermeerdering van de voorraad				
Benoeming nieuw erfgoed				
Herwaardering				
Herclassificatie				
TOTAAL vermeerdering				
Vermindering van de voorraad				
Verlies door verwaarlozing				
Verlies door catastrofe				
Herwaardering				
Herclassificatie				
TOTAAL vermindering				
Voorraad t_{0+1}				

Een monetaire rekening kan in de toekomst overwogen worden om de geldelijke waarde van onze culturele rijkdom te kennen.

[53] VERENIGDE NATIES (red.) 2014

4.2.6 Consumptie van onroerend erfgoed

Economische impact wordt niet alleen aan de aanbodzijde gerealiseerd maar ook aan de vraagzijde. De consumptie of het gebruik van onroerend erfgoed laat eveneens sporen na in de economie. Er zijn de directe effecten zoals de inkomsten en tewerkstelling gegenereerd in bedrijfstakken die onroerend erfgoed als hulpbron gebruiken en de beïnvloeding van de waarde van de voorraden. Er zijn ook indirecte effecten doordat het gebruik van onroerend erfgoed condities creëert die de economie beïnvloeden. We focussen in dit raamwerk enkel op directe effecten. We achten de volgende indicatoren relevant: (1) toegevoegde waarde en tewerkstelling van erfgoedgerelateerd toerisme, (2) toegevoegde waarde en tewerkstelling gegenereerd door erfgoed in de audiovisuele sector, (3) toegevoegde waarde en tewerkstelling gelinkt aan de productie van voedsel en vezels in cultuurhistorische landschappen, (4) impact van wonen en werken in of in de buurt van onroerend erfgoed op vastgoedprijzen.

4.3 BEREKENING

De opmaak van een satellietrekening wordt vaak voorgesteld als een louter herschikken van de gegevens uit de aanwezige tabellen in de Nationale Rekeningen. Voor een satellietrekening onroerend erfgoed lijkt een dergelijke top-down benadering niet haalbaar omdat de bestaande nomenclaturen grotendeels onaangepast zijn aan de activiteiten van de onroerenderfgoedsector.[54] Als we kijken naar de CPA/NACE-nomenclatuur dan bestaat er ofwel geen code voor de activiteit (vb. archeologie), ofwel is de activiteit een onmeetbaar onderdeel van een code (vb. exploitatie van monumenten), ofwel beslaat de activiteit verschillende codes, ofwel beslaat een code verschillende activiteiten. Bijkomend stemmen de opgegeven activiteitencodes en de werkelijk uitgevoerde activiteiten van organisaties niet altijd overeen waardoor de populatie maar moeilijk kan worden bepaald. Een zuivere top-down benadering laat derhalve niet toe om een satellietrekening onroerend erfgoed op te stellen. Bottom-up datavergaring is bijkomend noodzakelijk.

Hieronder beschrijven we hoe we tot de opmaak van de indicatoren en tabellen uit hoofdstuk 4.2 kunnen komen. Als er meerdere opties zijn om een indicator te berekenen dan geven we dat mee.

Idealiter worden gegevens verzameld per activiteit zodat we kunnen bepalen hoeveel geld en tijd gaat naar elke stap in de waardeketen en dat voor elk type actor. Daar zijn interessante inzichten uit te halen. Zoals de waarde van de productie in vergelijking met de andere schakels in de waardeketen. In veel gevallen zal het onmogelijk zijn om gegevens te bekomen per activiteit omdat het te moeilijk is voor actoren om budgetten en mensen toe te wijzen aan een individuele activiteit. Veel erfgoedactoren voeren immers meerdere activiteiten uit. Enig pragmatisme is daarom aangewezen. In wat volgt beschrijven we eerst hoe we gegevens kunnen bekomen van en over de verschillende types actoren. Nadien bespreken we hoe we al deze informatie kunnen samenbrengen in tabellen.

4.3.1 Per type actor

4.3.1.1 Overheid

Op lokaal bestuursniveau bestaan er sinds de invoering van BBC codes waarmee de ontvangsten en uitgaven functioneel kunnen worden toegewezen. Er zijn ook codes voor onroerend erfgoed beschikbaar waardoor in principe alle ontvangsten en uitgaven gelinkt aan onroerend erfgoed

[54] Schrauwen e.a. 2014; De Baerdemaeker e.a. 2011

kunnen worden getraceerd. Op het Vlaamse niveau hebben we deze codes niet. Er zijn wel de COFOG-codes maar deze laten niet toe om alle financiële stromen gelinkt aan onroerend erfgoed over entiteiten heen te capteren. Daarom moeten we bij de verschillende entiteiten apart nagaan welke uitgaven zij maken voor het behoud en de ontsluiting van onroerend erfgoed. In hoofdstuk 4.1.2.1 hebben we de belangrijkste entiteiten binnen de Vlaamse Overheid opgelijst waarvan alle of sommige uitgaven gelinkt kunnen worden aan onroerend erfgoed. Bij deze entiteiten dient nagevraagd te worden (1) uitgaven waarvan (2) bezoldigingen van werknemers en (3) uitgekeerde subsidies, (4) het aantal tewerkgestelde personen en (5) het aantal werknemersuren en dit voor activiteiten uit de onroerenderfgoedwaardeketen (zie Tabel 16 voor mogelijke kosten bij entiteiten van de Vlaamse Overheid).

Tabel 16. Soorten kosten van entiteiten van de Vlaamse Overheid.

	Soorten kosten
OE	Personeelskosten, werkingsmiddelen, subsidies en premies
Afdeling Handhaving	Personeelskosten voor de inspecteurs onroerend erfgoed en juridische kosten voor handhaving
Kabinet	Personeelskosten en werkingsmiddelen
SARO/VCOE	Kosten voor het secretariaat en de zitpenningen voor leden
Vlaamse erfgoedkluis	Personeelskosten en werkingsmiddelen, het budget voor de risicokapitaalverschaffing en de kredieten.
VLM	Personeelskosten, werkingsmiddelen, kosten beheersovereenkomsten
ANB	Personeelskosten, werkingsmiddelen, subsidies (vb. natuurbeheerplan)
TV	Personeelskosten, werkingsmiddelen, subsidies (vb. impulsprogramma's)

In de BBC vinden we beleidsveldcodes terug die in principe moeten toelaten om op het niveau van de lokale besturen ontvangsten en uitgaven voor onroerend erfgoed terug te vinden. Er is de beleidsveldcode 720 voor monumentenzorg, 721 voor archeologie en 729 voor overig beleid inzake het erfgoed. Ontvangsten en uitgaven voor landschappen worden geboekt onder code 340 voor de aankoop, inrichting en beheer van natuur, groen en bos. Merk op dat deze laatste code niet alleen aan onroerend erfgoed is gelinkt. Om te beginnen zouden we kunnen focussen op de codes 720 en 721 omdat die afgebakend zijn. Alleen weten we op dit moment niet hoe de provinciale overheden en de steden en gemeenten gebruik maken van deze codes in de toewijzing van hun ontvangsten en uitgaven. Er bestaat geen handleiding waarin gespecificeerd staat hoe deze codes worden toegepast. Een eerste rondvraag bij de lokale besturen in juli 2018 leert dat er heel wat variatie op zit waardoor vergelijken moeilijk is. In de toekomst zou dit beter moeten gestroomlijnd worden. Beleidsveldcodes worden toegepast op ontvangsten en uitgaven maar niet op tewerkstelling. Informatie hierover kan uit bevragingen van de lokale besturen worden gehaald of er kan een sleutel van gemiddelde tewerkstelling op de uitgaven worden toegepast.

4.3.1.2 Non-profit

Bij de non-profit organisaties zijn we geïnteresseerd in 1) de bestedingen ten behoeve van onroerend erfgoed, 2) de bezoldigingen voor werknemers, 3) de omzet, 4) de bedrijfsopbrengsten, 5) de toegevoegde waarde, 6) lidgeld, schenkingen, legaten en subsidies, 7) aantal tewerkgestelde personen, 8) aantal werknemersuren, 9) aantal vrijwilligers, en 10) aantal vrijwilligersuren. De

vrijwilligers zelf zijn individuen die ofwel op eigen initiatief ofwel op initiatief van een profit organisatie tijd besteden aan het behoud, het beheer en de ontsluiting van onroerend erfgoed. Informatie over vrijwilligers is meestal terug te vinden in jaarverslagen. Financiële informatie kunnen we uit de jaarrekeningen halen aangezien vzw's verplicht zijn deze neer te leggen bij de Nationale Bank van België (NBB). Enkel voor 100%-erfgoedorganisaties kunnen we de cijfers zo overnemen (Herita). Voor organisaties met ook niet-erfgoedactiviteiten kunnen we ofwel de organisatie rechtstreeks bevragen ofwel een percentage toepassen op de cijfers uit de jaarrekeningen (Regionale Landschappen, Natuurpunt) ofwel informatie halen uit jaarverslagen (CRKC). In een eerste stadium focussen we op de organisaties met het grootste gewicht in erfgoed zoals Herita, Regionale Landschappen, CRKC, en Natuurpunt. In een later stadium kan de lijst uitgebreid worden met andere organisaties. We zetten er al een aantal in tabel in APPENDIX 4 zonder volledig te willen zijn.

4.3.1.3 Profit

Waar bij de overheid en de non-profit de focus ligt op de bestedingen voor onroerend erfgoed, zo ligt de focus bij de profit organisaties op inkomsten en toegevoegde waarde. Profit organisaties of bedrijven zijn organisaties die met het uitvoeren van activiteiten inkomsten genereren. Nationale Rekeningen werden ontworpen om de toegevoegde waarde van een economie in kaart te brengen. Dus in die zin vormen profit organisaties de kern van de productiematrix. Indicatoren zijn omzet, toegevoegde waarde en werkgelegenheid (zowel werknemers als zelfstandigen). Bedrijven kunnen ook de rol aannemen van vrijwilliger, donateur en eigenaar-beheerder. In die rol vervullen zij andere taken en genereren zij uiteraard geen winst. Andere indicatoren zijn dan van belang zoals bestedingen, ontvangen subsidies, en aantal vrijwilligers en vrijwilligersuren.
We beschrijven hieronder hoe we de profit-actoren kunnen identificeren en hoe we bovenvernoemde gegevens kunnen bekomen.

We starten met de **aannemersbedrijven** die restauratie- en onderhoudswerkzaamheden aan bouwkundig erfgoed uitvoeren. De meest accurate manier om gegevens te bekomen is om de populatie of een representatieve steekproef van alle Vlaamse aannemers te bevragen over werken aan in Vlaanderen gelegen onroerend erfgoed, omdat niet één klasse in de NACE-nomenclatuur bedoeld is om restauratie- en onderhoudswerken aan onroerend erfgoed te onderscheiden. We vinden aannemers van bouwwerken terug onder de NACE-codes 41.2 (burgerlijke en utiliteitsbouw), 43.2 (Elektrische installatie, loodgieterswerk en overige bouwinstallatie), 43.3 (Afwerking van gebouwen) en 43.9 (Overige gespecialiseerde bouwactiviteiten). De resultaten van de bevraging kunnen dan geëxtrapoleerd worden naar de hele populatie. In de studie van De Baerdemaeker et al (2011) was de federale erkenning D23/D24 nog een criterium voor steekproefselectie omdat alle gesubsidieerde restauratiewerken werden uitgevoerd door aannemers met minstens één van deze erkenningen.[55] Sinds 12 juli 2013 werd de eis voor een federale erkenning D23/D24 bij restauratiewerken geschrapt uit de regelgeving. We gebruiken deze erkenning dan ook niet meer voor steekproefselectie.
Indien een bevraging niet mogelijk is, dan kan de verhouding van het aantal gebouwen met erfgoedwaarde ten opzichte van de totale voorraad gebouwen worden toegepast op de indicatoren voor de totale bouwsector. Merk op dat de notie constructies hier verloren gaat omdat de voorraad aan bouwkundige constructies niet gekend is.
Nog een andere manier is om de totaalwaarde te nemen van de projecten waarvoor een premie werd verleend door het agentschap Onroerend Erfgoed. Al deze projecten worden door aannemers uitgevoerd. De totaalwaarde zonder btw is dan een maatstaf voor de omzet die aannemers genereren op gesubsidieerde projecten (onderhoud en restauratie). De toegevoegde waarde en

[55] De federale erkenning van aannemers wordt verleend aan aannemers die over de technische bekwaamheid, de financiële draagkracht en de professionele integriteit beschikken om bepaalde werken uit te voeren. De ondercategorieën D23 en D24 hebben betrekking op restauratie door ambachtslieden en op restauratie van monumenten.

tewerkstelling kunnen afgeleid worden op basis van sectorale ratio's. Indien we de verhouding zouden kennen van gesubsidieerde t.o.v. niet-gesubsidieerde projecten, dan zouden we een inschatting kunnen maken van de totale economische waarde van restauraties en onderhoud van onroerend erfgoed. Het aantal actieve aannemers in de gesubsidieerde restauratie en het gesubsidieerde onderhoud kan door het agentschap Onroerend Erfgoed uit de databanken worden gehaald.

Restauraties van onroerende goederen met erfgoedwaarde worden begeleid door **architecten**. Architecten staan in voor het tekenen van de bouwplannen, de praktische begeleiding doorheen het bouwproces en de controle op de uitgevoerde werken. De meest correcte manier om na te gaan hoeveel architecten verdienen op dit werk en hoeveel werkgelegenheid ze hiermee creëren, is via een bevraging van alle in Vlaanderen gehuisveste architecten. Deze vallen onder de NACE-codes 71.111 (bouwarchitecten) en 71.112 (interieurarchitecten). Om de steekproef te beperken zouden we enkel de leden van Gorduna vzw kunnen bevragen. Gorduna is de sectorvereniging voor de Vlaamse restauratie- en conservatiearchitecten. De bekomen cijfers gelden dan als een ondergrens van de reële economische impact van architectenactiviteiten.
Bij tijd- of geldgebrek kan de omzet van architecten benaderd worden door het toepassen van een gemiddeld ereloonpercentage van een architect op de omzet van de restauratiewerken.[56] De toegevoegde waarde en tewerkstelling kunnen dan afgeleid worden op basis van sectorale ratio's. Het aantal actieve architecten kan berekend worden op basis van de gesubsidieerde dossiers.

Ook in de landschapszorg zijn aannemers en architecten actief. Zij staan in voor het onderhoud, het herstel en het (her)ontwerp van historische landschapselementen, structuren en gehelen. Tot hiertoe bleef hun bijdrage aan het economisch belang van de onroerenderfgoedsector onderbelicht. In de NACE-nomenclatuur vinden we **landschaps- en tuinarchitecten** terug onder de code 71.113 (stedenbouwkundige en tuin- en landschapsarchitecten) en **uitvoerders van landschapsverzorgingstaken** onder de code 81.30 (landschapsverzorging). Een gerichtere steekproefselectie kan bekomen worden door enkel die aannemers en architecten te selecteren die reeds gesubsidieerde werken uitvoerden en deze vervolgens te bevragen over niet-gesubsidieerde en gesubsidieerde werken aan onroerend erfgoed. Merk op dat in deze selectie geen bedrijven zitten die uitsluitend zonder subsidiëring aan landschappelijk erfgoed werken. Een alternatief kan zijn om via de waarde van de gesubsidieerde groenwerken de gerealiseerde omzet en vervolgens toegevoegde waarde en tewerkstelling af te leiden. Aangezien in een landschappelijke context de portie niet-gesubsidieerde werken waarschijnlijk groter zal zijn dan in een bouwkundige context zal deze benadering vermoedelijk een grotere afwijking geven dan bij bouwkundig erfgoed. Het gesubsidieerde cijfer is steeds te beschouwen als een ondergrens. Daarbuiten zijn er ook nog de beheersovereenkomsten van de VLM die inkomsten genereren voor de landbouwers en de uitgaven van Regionale Landschappen voor landschapszorg door de sociale economie. Aangezien de meeste van deze sociale economiebedrijven vzw's zijn, vallen ze niet onder profit maar onder non-profit.

Onder invloed van het verdrag van Malta (1992) heeft zich de laatste jaren een private **archeologiesector** ontwikkeld. In 2013 waren er in Vlaanderen 23 archeologiebedrijven actief.[57] De populatie van bedrijven (natuurlijke personen en rechtspersonen) die actief zijn in Vlaanderen is gekend bij het agentschap Onroerend Erfgoed. Archeologen dienen immers een erkenning te hebben alvorens ze mogen opgraven. Aangezien archeologiebedrijven zich onder verschillende NACE-codes registreren, kan de populatie van bedrijven niet via het SNR worden geïdentificeerd. Vervolgens is een bevraging nodig om te weten welke omzet, toegevoegde waarde en werkgelegenheid kunnen worden toegeschreven aan archeologische activiteiten. Indien het bedrijf uitsluitend met archeologie

[56] De Baerdemaeker e.a. 2011
[57] Ameels 2014

bezig is, dan kan deze informatie via het ondernemingsnummer uit de jaarrekening[58] of de BTW/RSZ-aangifte[59] worden gehaald. Indien het bedrijf ook andere activiteiten heeft, dient een bevraging te gebeuren.

In het SNR is er een aparte code voorzien voor **projectontwikkeling**, namelijk 41.10 (ontwikkeling van bouwprojecten). We weten dat er bedrijven zijn die zich voornamelijk bezighouden met de ontwikkeling van onroerenderfgoedsites (vb. Monument Real Estate), maar deze zijn niet afzonderlijk opgenomen in de nationale rekeningen. We kunnen de economische impact van activiteiten van projectontwikkeling bij onroerende goederen met erfgoedwaarde meten door bevraging van alle Vlaamse bedrijven in de categorie 41.10. Daarbij dient opgemerkt te worden dat projectontwikkeling steeds meer als aanvullende activiteit door andere organisaties wordt gedaan waaronder aannemers, architectenbureaus en vastgoedbedrijven waardoor de populatie van projectontwikkelaars volgens NACE-code 41.10 onvolledig is.

We kunnen de economische impact van activiteiten van **vastgoedmakelaars** berekenen door bevraging van alle Vlaamse vastgoedmakelaars. Het is zaak te weten welk percentage van de activiteiten gelinkt is aan de verkoop en verhuur van onroerend erfgoed. Sommige vastgoedmakelaars specialiseren zich in onroerend erfgoed terwijl anderen er helemaal niet in thuis zijn. We kunnen dit percentage proberen te benaderen door het aantal onroerenderfgoedsites af te zetten tegenover de totale voorraad aan onroerende goederen. Correcties voor gemiddeld hogere prijsniveaus, lagere rotatie en minder frequente makelaarsbijstand van goederen met erfgoedwaarde kunnen deze benadering accurater maken. Dit percentage dient dan te worden toegepast op de economische indicatoren van de Vlaamse makelaars onder NACE-code 68.31 (bemiddeling in onroerend goed). Onder deze categorie ressorteren de diensten bemiddeling bij de aankoop, verkoop en verhuur van onroerend goed voor een vast bedrag of op contractbasis (68.311) en schatten en evalueren van onroerend goed voor een vast bedrag of op contractbasis (68.312).

Buiten voornoemde actoren zijn er nog tal van private ondernemingen actief die allerhande diensten verlenen in of in de periferie van de waardeketen, bv. advies- en studiebureaus, bedrijven die tentoonstellingen maken, bedrijven die allerhande publicaties uitbrengen, bedrijven die ICT-diensten verlenen, advocaten die juridisch advies verlenen, fiscalisten die fiscaal advies geven, en verzekeringsmaatschappijen die risico's verzekeren. Al deze activiteiten apart waarderen belooft omslachtig te worden. We beschouwen de berekening van de economische impact

Bedrijven als vrijwilliger

Om te weten hoe sterk de *corporate volunteering* is ingebed in de Vlaamse bedrijven moeten we te weten komen hoeveel **vrijwilligers** en **vrijwilligersuren** er in de onroerenderfgoedsector door bedrijven worden gesponsord. Alle bedrijven in Vlaanderen hierover bevragen is ondoenbaar. Een alternatief kan zijn om de belangrijkste non-profit organisaties te bevragen hierover en zo een benadering te bekomen van de mate van bedrijfsondersteund vrijwilligerswerk, hetgeen in feite een donatie in natura is voor bedrijven ten voordele van onroerend erfgoed.
Daarnaast kunnen bedrijven ook geld doneren of andere natura. Het bedrag van de geldelijke donaties kan bij de belangrijkste verenigingen worden opgevraagd (Herita, KBS, Natuurpunt).

4.3.1.4 Particulieren

Particulieren verrichten veel activiteiten die niet zichtbaar zijn in de economie of alleszins niet tot uitdrukking komen in financiële stromen. Daarom blijven activiteiten van particulieren vaak

[58] Indien het een rechtspersoon betreft.
[59] Indien het een natuurlijk persoon betreft.

onderbelicht in de Nationale Rekeningen. Een manier om toch uitdrukking te geven aan hun bijdrage is onder andere door het **vrijwilligerswerk** in kaart te brengen. Burgers sluiten zich meestal aan bij een non-profit organisatie om aan vrijwilligerswerk te doen. Door bevraging van deze organisaties kunnen we te weten komen hoeveel burger-vrijwilligers actief zijn in onroerend erfgoed en hoeveel uren hun inspanningen in beslag nemen (aantal vrijwilligers en aantal vrijwilligersuren). Een economische waarde kan berekend worden door het aantal vrijwilligersuren te vermenigvuldigen met een gemiddeld loon. In de onroerenderfgoedsector zijn ook **hobbyisten** actief, die niet noodzakelijk als vrijwilliger te categoriseren zijn. Een voorbeeld daarvan zijn de metaaldetectoristen. Aangezien metaaldetectoristen een erkenning nodig hebben om aan de slag te kunnen gaan, zijn hun aantallen gekend bij het agentschap Onroerend Erfgoed. Het werk verricht door eigenaar-beheerders komt in de volgende sectie aan bod.

Als we kijken naar de bestedingen bij particulieren dan onderscheiden we drie soorten bestedingen. Er zijn de bestedingen voor de consumptie van onroerend erfgoed, de bestedingen als eigenaar-beheerder en de bestedingen als donateur. De bestedingen van particulieren voor de consumptie van onroerend erfgoed, zoals het brengen van een bezoek aan een site, bespreken we bij de sectie consumptie. De bestedingen van particulieren als eigenaar-beheerder bespreken we in de sectie beheerders. Wat overblijft zijn de donaties die particulieren maken ten bate van onroerend erfgoed. Particulieren kunnen op vele manieren doneren aan onroerend erfgoed. De meeste donaties worden ontvangen door non-profit organisaties ofwel rechtstreeks ofwel via projectrekeningen bij de Koning Boudewijn Stichting of Herita. In eerste instantie kan het totaal donatiebedrag benaderd worden door gegevens op te vragen over rechtstreekse donaties en over projectrekeningen voor derden bij de grootste non-profit organisaties (KBS, Herita, Natuurpunt). Indien meer volledigheid gewenst is, dan kan een bevraging van de non-profit georganiseerd worden.

4.3.2 Per activiteit

4.3.2.1 Beheer

Beheerstaken zitten over veel partijen verspreid. Op dit moment is er weinig informatie voorhanden over het economisch belang van deze taken. Bij de meeste beheerders zit de kost van het beheer in de loonkost vervat (zie Tabel 17 voor een overzicht van de financiering van beheerstaken). Bij sommige beheerders is er geen financieel spoor van de verrichte beheerstaken omdat deze niet worden vergoed. Dit is zo bij de particulieren en bij de non-profit waar vrijwilligers de beheerstaken op zich nemen. Toch hebben ook deze activiteiten economische waarde omdat ze leiden tot de productie van goederen en diensten (bv. eigen woning). Een snelle manier om een inschatting te bekomen van de economische waarde van deze tijdsinvestering kan zijn om bij een steekproef van beheerders een gemiddelde tijdsinvestering te bekomen en dit te vermenigvuldigen met een gemiddeld uurloon en het aantal te beheren sites. Verder kan het op termijn interessant zijn om inzicht te verwerven in het aantal beheerders van onroerend erfgoed en om na te gaan welk percentage ook eigenaar is. Het agentschap Onroerend Erfgoed beschikt over informatie over de beheerders die premies aanvragen.

Tabel 17. Financiering van beheerstaken volgens eigenaarschap en type actor.

	Overheid	Non-profit	Profit	Particulieren
Eigenaar-beheerder	Eigen (vb. overheidspatrimonium)	Eigen of geen (m.b.v. vrijwilligers)	Eigen (vb. bedrijfspanden)	Geen (vb. beheer van de eigen woning)
Niet-eigenaar-beheerder	Eigen als deel van maatschappelijke opdracht (vb. lokaal bestuur bij kerken)	Eigen of geen (m.b.v. vrijwilligers) of tegen vergoeding (vb. Regionale Landschappen)	Tegen vergoeding	?

4.3.3 Per indicator/tabel

4.3.3.1 Productie

In principe zouden we op basis van de informatie bekomen per type actor onderstaande tabel moeten kunnen opmaken. De btw van de overheid, non-profit en profit kunnen we optellen en afzetten tegenover het BBP. Zo kunnen we uitspraken doen over het belang van de 'bedrijfstak' onroerend erfgoed in de economie. De waarde van de productie kunnen we niet zomaar optellen omdat er dubbeltellingen zijn zowel tussen actoren van verschillende types (vb. overheid en non-profit) als tussen actoren binnen eenzelfde type (vb. hogere en lokale overheid).

Tabel 18. Aanbodtabel.

	U 1	U 2	U 3	U 4	U 5
	Overheid	**Non-profit**	**Profit**	**Particulieren**	**Buitenland**
BTW					
Output					
	Totaal overheid	Totaal non-profit	Totaal profit	Totaal particulieren	

4.3.3.2 Financiering

Het opmaken van financieringstabellen (zie Tabel 11 en Tabel 12) belooft een moeilijker klus te worden. Bestedingen worden zelden zo gedetailleerd gerapporteerd dat uitsplitsing naar activiteit of naar bestemmeling mogelijk is. Vooral voor uitsplitsing naar activiteiten voorzien we moeilijkheden. Op basis van sectie 4.3.1 kunnen we vooral totalen meegeven van de bestedingen van de verschillende categorieën financiers voor onroerend erfgoed, en dan vooral voor de overheid en de non-profit. Voor de profit en de particulieren zijn de bestedingen als eigenaar-beheerder en donateur de relevante bestedingen.
Hier en daar zullen we ook via de activiteiten of via de actoren informatie kunnen verzamelen over financiers heen. We zouden bijvoorbeeld via de gesubsidieerde restauratie- en onderhoudswerken te weten kunnen komen hoe de verdeling naar financieringskanaal is. Of, we zouden een studie kunnen maken over de financiering van de non-profit in onroerend erfgoed.
Om de transfers tussen actoren volledig in kaart te kunnen brengen, zullen gedetailleerde bevragingen nodig zijn. In Tabel 19 geven we een aantal voorbeelden van mogelijke transfers tussen actoren.

Tabel 19. Financieringstabel van de actoren: voorbeeld geldstromen.

	F 1 Overheid	F 2 Non-profit	F 3 Profit	F 4 Particulieren	F 5 Verzekeringen	F 6 Buitenland
U 1 Overheid	Financiering eigen werking					
U 2 Non-profit	Financiering werking non-profit (vb. Herita)		donaties	donaties		
U 3 Profit				Restauratie-werken		
U 4 Particulieren					Uitkering schadebedrag	
U 5 Buitenland						

4.3.3.3 Arbeid

Om Tabel 20 te kunnen vervolledigen, hebben we nog het aantal zelfstandigen en het aantal zelfstandigenuren nodig voor de profit-organisaties. Indien het aantal organisaties per bedrijfstak (aanneming, architecten, …) gekend is, dan kunnen we als benadering één zelfstandige nemen per organisatie en een voltijds werkregime om het aantal zelfstandigen-uren te berekenen. Deze benadering houdt geen rekening met het feit dat veel zelfstandigen niet voltijds aan onroerend erfgoed werken.

Tabel 20. Indicatoren per type actor.

	Aantal mensen			Aantal uren		
	# werknemers (10)	# zelfstandigen (11)	# vrijwilligers (12)	# werknemers-uren (13)	# zelfstandigen-uren (14)	# vrijwilligers-uren (15)
Overheid	x			x		
Non-profit	x			x		
Profit	x	x	x	x	x	x
Particulieren			x			x

4.3.3.4 Kapitaalvoorraad

De voorraad van erfgoed monetair waarderen is geen evidente oefening. Voorraden van kapitaal worden doorgaans gewaardeerd volgens de marktprijzen.[60] Bij onroerende goederen kan hiervoor de vastgoedprijs worden gebruikt. Aangezien heel wat baten niet toekomen aan de eigenaar van het onroerend erfgoed, zal dit een onderwaardering zijn van de waarde van het kapitaal in de productie van een land. Naast het gebruik van marktprijzen worden ook waarderingstechnieken gebruikt als vervangingskosten (replacement cost), vergelijkende prijzen (sales comparison), en de netto actuele waarde (NAW) van toekomstige inkomsten. In de milieurekeningen gebruikt men voornamelijk deze laatste techniek. Merk hierbij op dat niet alle maatschappelijke baten die kunnen toegeschreven worden aan het kapitaal in deze waardering zitten vervat. Daarvoor wordt in de milieurekeningen

[60] VERENIGDE NATIES (red.) 2014

een aparte rekening gebruikt, namelijk die van de ecosysteemdiensten. Een rekening onroerenderfgoeddiensten kan een monetaire waardering bevatten van alle baten die uit onroerend erfgoed voortvloeien. In een kapitaalvoorraadrekening in monetaire termen worden enkel de verwachte economische baten of inkomsten meegenomen.

4.3.3.5 Consumptie van onroerend erfgoed

4.3.3.5.1 Toerisme

In de studie van De Baerdemaeker et al (2011) werd het aandeel onroerenderfgoedgerelateerde hotelovernachtingen geschat op gemiddeld 35%.[61] De berekeningswijze voor dit cijfer is evenwel voor discussie vatbaar. De causale link tussen de aanwezigheid van onroerend erfgoed en het aantal hotelovernachtingen in eenzelfde gemeente is niet aangetoond met een regressieanalyse. Tevens is niet helder waar de uiteindelijk gebruikte erfgoeddelen vandaan komen. Een becijfering van het erfgoeddeel in de toeristische consumptie blijkt niet evident bij gebrek aan conceptuele klaarheid over de begrippen erfgoedtoerist en erfgoedtoerisme.[62]

In erfgoedtoerisme spelen twee overwegingen mee. Ten eerste is erfgoed een pull-factor om een plaats te bezoeken. In het reputatieonderzoek van Toerisme Vlaanderen (2017) werd vastgesteld dat voor 72% van de (buitenlandse) respondenten met een bezoekintentie voor Vlaanderen, erfgoed een rol speelt. Indien erfgoed de enige reden is om naar Vlaanderen te komen, zou je kunnen stellen dat de totale consumptie van een toerist aan erfgoed te wijten is. Indien er nog andere redenen zijn om een land of regio te bezoeken, dan moet worden bepaald in welke mate erfgoed doorweegt in de beslissing om een plaats te bezoeken, eventueel aan de hand van keuzemodellering. Ten tweede, kunnen mensen erfgoed bezoeken zonder dat erfgoed een reden was om naar een plek af te reizen. Ook dit is erfgoedgerelateerde toeristische consumptie.[63] Het percentage van erfgoed in alle activiteiten tijdens een verblijf kan dienen als inschatting van het erfgoeddeel in de activiteiten. Dit percentage kan berekend worden op basis van de frequentie van de activiteiten of op basis van het belang dat mensen toekennen aan een activiteit.

Het uiteindelijke erfgoeddeel in de toeristische consumptie per toerist kan berekend worden als het maximum van het percentage als pull-factor en van het percentage als activiteit ($max(perc_{pull}, perc_{act})$). Dit komt neer op het berekenen van het deel van de toeristische consumptie dat er niet geweest zou zijn zonder de aanwezigheid van onroerend erfgoed. Idealiter wordt bij een representatieve steekproef van de bezoekers in Vlaanderen gepeild naar de beweegredenen voor hun bezoek én naar hun activiteiten om zo de respectievelijke percentages te kunnen berekenen. Gemiddelde percentages per type macroproduct, motief, type toerisme en herkomst van de toerist kunnen dan gebruikt worden om het erfgoeddeel in de toeristische consumptie te bekomen.

In afwezigheid van deze gegevens, kunnen we gebruik maken van de percentages uit de studie van De Baerdemaeker et al. (2011).

Deze percentages dienen nog toegepast te worden op de toeristische bestedingen, die te vinden zijn in de Tourism Satellite Account Vlaanderen.[64] In tegenstelling tot De Baerdemaeker et al. (2011) voegen we hier geen recreatie toe maar beperken we ons tot verblijfstoerisme en dagtoerisme omdat het concept recreant in verhouding tot dagtoerist te flou is. Ook, respecteren we in deze benadering de reële volumes aan dagtoeristen in plaats van een factor 5 of 10 toe te passen omdat

[61] De Baerdemaeker e.a. 2011 pg.30
[62] Timothy 2011
[63] *Ibid.*
[64] Weekers & De Maesschalck 2018

we op basis van de TSA 2016 te grote discrepanties merken. Uit tabel 12 uit de TSA 2016 (p.12) kunnen we opmaken dat de verhouding aantal dagtoeristen versus aantal verblijfstoeristen nooit groter is dan 3. Verder willen we ons in de volumes niet beperken tot het aantal hotelovernachtingen maar ook de andere logiesvormen meenemen. We gaan ervan uit dat deze zeker in cultuurhistorische landschappen ook bijdragen aan de toeristische consumptie. De consumptie van Vlamingen die vertrekken naar Brussel of Wallonië of naar het buitenland nemen we in deze berekening uiteraard niet mee.

Deze methode levert een cijfer op dat de omzet meet in de toeristische sector als gevolg van bezoeken aan onroerend erfgoed. Hierin zitten ook de entreegelden voor erfgoedattracties waardoor er overlap is met de economische impact van tentoonstelling en ontsluiting aan de aanbodzijde. Om de toegevoegde waarde en tewerkstelling te bekomen kunnen sectorsleutels worden toegepast.

4.3.3.5.2 Audiovisuele sector

Op basis van de studie 'De Vlaamse audiovisuele sector in beeld: een socio-economische profilering' kan een inschatting gemaakt worden van de toegevoegde waarde en de werkgelegenheid gecreëerd door de Vlaamse audiovisuele sector.[65] Het is dan zaak te weten te komen welk deel van de films Vlaams onroerend erfgoed in beeld heeft alsook te bepalen wel deel van de toegevoegde waarde en werkgelegenheid we kunnen toeschrijven aan onroerend erfgoed. Een mogelijke benadering kan zijn om het aandeel te nemen van erfgoedsites in de locatiedatabase van Screen Flanders en dit toe te passen op de economische indicatoren van de Vlaamse audiovisuele sector. De kost van de huur van erfgoedsites ten opzichte van het totaal filmbudget kan indicatief zijn voor het erfgoedaandeel in de opbrengsten.

4.3.3.5.3 Voedsel en vezels

In Vlaanderen kunnen we de waarde van de productie berekenen aan de hand van de natuurwaardeverkenner (www.natuurwaardeverkenner.be). Deze tool werd ontwikkeld door het VITO/ANB om de ecosysteemdiensten van natuur te waarderen zowel kwalitatief, kwantitatief als monetair. Voor elk cultuurhistorisch landschap kan de tool bepalen wat de voedsel- en vezelopbrengsten zijn per jaar. Aangezien dit een theoretische productie is en ook niet elke reële opbrengst verhandeld wordt in de markt, zal dit cijfer een overschatting zijn van de marktwaarde van de reële opbrengsten. De toegevoegde waarde en tewerkstelling kan berekend worden met behulp van sectorsleutels.

4.3.3.5.4 Waarde van de voorraad

De impact van wonen in of in de buurt van erfgoed op de huisprijzen wordt geschat via een hedonische prijsanalyse. Dit is een regressieanalyse waarbij de verkoopprijs/huurprijs van de woning de afhankelijke variabele is en de erfgoedwaarde of het erfgoedstatuut een onafhankelijke variabele.

In een recente hedonische prijsanalyse uitgevoerd in Vlaanderen zien we dat de erfgoedkarakteristieken van woningen en hun omgeving effectief invloed hebben op de huisprijzen.[66] De studie toont dat (1) bouwkundig erfgoed dat is opgenomen in de vastgestelde inventaris een meerwaarde heeft van 6%, (2) beschermde monumenten een bijkomend positief effect hebben op de woningprijs van 6% wat neerkomt op een totaal effect van 12%, (3) een woning die gelegen is in een beschermd stads- of dorpsgezicht een meerwaarde heeft van 3%, (4) elk bijkomend beschermd monument in een straal van 50m een prijsopdrijvend effect heeft van 1,8 à 2,2% en (5) ook de

[65] IDEA Consult 2010
[66] Damen e.a. 2017

oppervlakte van beschermde monumenten in de omgeving positief significant is, zij het degressief indien het aantal erfgoedobjecten in de omgeving gelijktijdig in het model wordt opgenomen. Een sterke concentratie van erfgoedobjecten wordt dus hoog gewaardeerd door kopers. Een erfgoedobject wordt ook sterker gewaardeerd in een omgeving waar meer erfgoed aanwezig is of in een omgeving met een hogere bevolkingsdichtheid. Een sensitiviteitsanalyse met buffers van 100m toonde verder aan dat erfgoed in de wijdere omgeving minder sterk wordt gewaardeerd dan erfgoed in de directe omgeving.

Deze resultaten impliceren dat de waarde van de huizenvoorraad deels bepaald wordt door het erfgoedkarakter van woningen en hun omgeving. Zolang huizen niet verkocht worden, gaat het om een niet-gerealiseerde, tijdsgebonden waarde. Huiseigenaars die hun woning met erfgoedwaarde of in de buurt van erfgoed verkopen, zullen deze meerwaarde gerealiseerd zien door een hogere verkoopprijs. In principe zou het prijssurplus op de totale waarde van het woningbestand als gevolg van erfgoedkarakteristieken kunnen berekend worden door het hedonisch prijsmodel op elk huis of op een representatieve steekproef van huizen toe te passen.

Eenzelfde principe zouden we kunnen toepassen op de verkoopprijzen of de verhuurprijzen van bedrijfspanden. Op dit moment is er nog geen hedonisch prijsmodel voor bedrijfspanden beschikbaar.

5 BESLUIT

Deze studie had als doelstelling de opmaak van een conceptueel raamwerk voor een Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen. In dit conceptueel raamwerk hebben we gepoogd om alle elementen die nodig zijn om de directe economische impact van onroerend erfgoed te kunnen meten, te structureren in een coherent geheel. Daarbij volgden we de principes van de Nationale Rekeningen zoveel als mogelijk. We startten met een oplijsting van *economische activiteiten* die de sector onroerend erfgoed uitmaken alsook van de *actoren* die deze activiteiten uitoefenen. Vervolgens definieerden we de *indicatoren en tabellen* die ons inziens minstens aanwezig moeten zijn in een Satellietrekening Onroerend Erfgoed om een helder beeld te kunnen krijgen van de impact van onroerend erfgoed op het economisch weefsel. We beschreven ook hoe we deze indicatoren kunnen *berekenen.*

Dit raamwerk biedt in de eerste plaats een methode om in de toekomst op een systematische wijze gegevens te kunnen verzamelen over de economische betekenis van onroerend erfgoed. Daarnaast is het een instrument dat kan dienen als strategisch hulpmiddel in beleidsbeslissingen doordat het inzicht biedt in de structuur van een sector en de financiële stromen tussen actoren.

Het conceptueel raamwerk zal gebruikt worden om een Satellietrekening Onroerend Erfgoed voor Vlaanderen op te stellen. Aangezien de inspanning benodigd om alle indicatoren zoals omschreven in dit raamwerk te berekenen groot is, zal een volledige satellietrekening niet op korte termijn gerealiseerd kunnen worden. Wellicht zijn meerdere rondes nodig om alle gegevens te verzamelen. Voor de opmaak van tijdreeksen dient ook nagedacht te worden over een structurele aanvoer van gegevens.

Conceptuele raamwerken zijn steeds een werk in ontwikkeling. Dit raamwerk is niet anders. In de toekomst kan de Satellietrekening Onroerend Erfgoed Vlaanderen aangevuld worden met extra economische variabelen en kunnen modules worden toegevoegd. De inkomensbenadering van het BBP zou bijvoorbeeld een aanvulling kunnen zijn. Ook niet-economische variabelen kunnen toegevoegd worden zoals bij de milieurekeningen. Interessante concepten zijn de weging van het

belang van onroerend erfgoed in tijdseenheden en de weging van de maatschappelijke impact van onroerend erfgoed uitgedrukt in monetaire en niet-monetaire eenheden. Bij elke update moet ook worden nagegaan of de lijst van actoren en activiteiten nog actueel is. Nieuwe activiteiten kunnen opduiken of aan belang winnen, bv. virtuele consumptie. Actoren kunnen hun intrede doen of net wegvallen.

Ondertussen worden met het ESPON project 'The Material Cultural Heritage as a Strategic Territorial Development Resource: Mapping Impacts Through a Set of Common European Socio-economic Indicators' ook op het Europese niveau de eerste stappen gezet naar de ontwikkeling van een *Heritage Satellite Account*. Met deze studie hopen we een bijdrage geleverd te hebben aan dit proces.

BIBLIOGRAFIE

LITERATUUR

AMEELS V. 2014: *Discovering the Archaeologists in Vlaanderen 2012-2014*, Brussel.

ATECA AMESTOY V. 2013: Demand for cultural heritage. In: *Handbook on the Economics of Cultural Heritage*, Cheltenham, 89–110.

DE BAERDEMAEKER M., VASTMANS F. & VANDEKERCKHOVE B. 2011: De sociaal-economische impact van het onroerend erfgoed(beleid) in Vlaanderen, *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed.*

DELOUMEAUX L. 2013: Current challenges in cultural statistics: a focus on heritage. In: *Handbook on the Economics of Cultural Heritage*, 187–206.

INSTITUUT VOOR DE NATIONALE REKENINGEN 2013: *Nationale rekeningen. Aanbod- en gebruikstabellen 2013*.

INSTITUUT VOOR DE NATIONALE REKENINGEN 2016: *Nationale rekeningen. Eerste raming van de jaarlijkse rekeningen 2016*.

MESTDAGH H. 2014: *Beleidsmonitoring 2013*.

MESTDAGH H. 2015: *Beleidsmonitoring 2014*.

NATIONALE BANK VAN BELGIË 2015: *Nationale Rekeningen. Gedetailleerde rekeningen en tabellen 2015*.

NOONAN D. 2013: Market effects of historic preservation. In: *Handbook on the economics of cultural heritage*, 344–364.

ORGANISATIE VOOR ECONOMISCHE SAMENWERKING EN ONTWIKKELING (red.) 2009: *The impact of culture on tourism*, Paris.

PODEVYN T. 2009: *Het belang van architectuur en decor als betekenisdrager in film: casestudy Loft.* (onuitgegeven verhandeling Universiteit Gent).

STERNGOLD A.H. 2004: Do Economic Impact Studies Misrepresent the Benefits of Arts and Cultural Organizations?, *The Journal of Arts Management, Law, and Society* 34.3, p.166–187.

THROSBY D. 1999: Cultural Capital, *Journal of Cultural Economics* 23.1/2, p.3–12.

TIMOTHY D.J. 2011: *Cultural Heritage and tourism. An introduction*, Aspects of Tourism Texts 4, Bristol-Buffalo-Toronto.

VAN DALE 2015(Vijftiende editie): *Groot woordenboek van de Nederlandse taal*, Utrecht.

VLAAMSE REGERING 2013: Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, *Belgisch Staatsblad*p.12348.

ORGANISATIE VOOR ECONOMISCHE SAMENWERKING EN ONTWIKKELING (red.) 2009: *The impact of culture on tourism*, Paris.

VERENIGDE NATIES (red.) 2014: *System of environmental-economic accounting 2012: central framework*, New York, NY.

WEBSITES/DIGITALE BRONNEN

ALGEMENE DIRECTIE STATISTIEK 2017: Internationale standaard beroepen classificatie ISCO-08 [online], https://statbel.fgov.be/nl/over-statbel/methodologie/classificaties/internationale-standaard-beroepen-classificatie-isco-08, (geraadpleegd op 9-01-2019).

ALGEMENE DIRECTIE STATISTIEK EN ECONOMISCHE INFORMATIE 2011: *NACE-BEL 2008. Economische activiteitennomenclatuur met toelichtingen.*, [online], https://statbel.fgov.be/nl/over-statbel/methodologie/classificaties/nace-bel-2008, (geraadpleegd op 9-01-2019).

ANNONI P., DIJKSTRA L. & GARGANO N. 2016: *The EU Regional Competitiveness Index 2016*, [online], https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/working-papers/2017/the-eu-regional-competitiveness-index-2016, (geraadpleegd op 14-12-2018).

BAARSMA B. 2012: *Reken je niet rijk: over economische waardering van baten van monumentenzorg*, [online], https://dare.uva.nl/search?identifier=bcafb61f-405f-4faf-af2a-fce09cf71968, (geraadpleegd op 9-01-2019).

BIV 2018: De vastgoedmakelaar - Een veelzijdig beroep [online], https://www.biv.be/de-vastgoedmakelaar/de-vastgoedmakelaar-een-veelzijdig-beroep, (geraadpleegd op 20-02-2018).

DAMEN S., VANDESANDE A., BOMANS K., STEENBERGHEN T., BALEN K.V., JAEGER S.D., ROUSSEAU S., VRANKEN L., HEYLEN O. & DUGERNIER M. 2017: Onderzoek naar de effecten van de erfgoedkarakteristieken en de erfgoedwaarde van woningen en hun omgeving op de marktprijzen van woningen in Vlaanderen, *Onderzoeksrapporten agentschap Onroerend Erfgoed* 83, [online], https://oar.onroerenderfgoed.be/publicaties/OAOE/83/OAOE083-001.pdf, (geraadpleegd op 9-01-2019).

DEPARTEMENT OMGEVING *S.d.*: Afdeling Inspectie en Handhaving Ruimtelijke Ordening en Onroerend Erfgoed [online], https://www.lne.be/inspectie-milieu-onroerend-erfgoed-ruimtelijke-ordening-waarvoor-kan-je-bij-ons-terecht, (geraadpleegd op 21-12-2018).

EUROPEES PARLEMENT 2018: Tourism | Fact Sheets on the European Union | European Parliament [online], http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/126/tourism, (geraadpleegd op 12-12-2018).

EUROPESE COMMISSIE 2018: Cultural tourism [online], https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/offer/cultural_nl, (geraadpleegd op 10-10-2018).

EUROPESE UNIE 2017: *Mapping the creative value chains. A study on the economy of culture in the digital age : final report*, [online], https://publications.europa.eu/nl/publication-detail/-/publication/4737f41d-45ac-11e7-aea8-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-30973665, (geraadpleegd op 15-06-2017).

EUROSTAT 2013: Statistical classification of products by activity (CPA) [online], https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Statistical_classification_of_products_by_activity_(CPA), (geraadpleegd op 9-01-2019).

EUROSTAT 2017: Classification of individual consumption by purpose (COICOP) [online], https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Glossary:Classification_of_individual_consumption_by_purpose_(COICOP), (geraadpleegd op 9-01-2019).

FARO 2018: De ErfgoedKaart, Erfgoedkaart [online], https://erfgoedkaart.be, (geraadpleegd op 21-12-2018).

FRECHTLING D.C. 2013: *The economic impact of tourism: overview and examples of macroeconomic analysis*, STSA Issue Papers Series [online], http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/IP_Economic_Impact_EN.pdf, (geraadpleegd op 9-01-2019).

HERITA 2018: Herita [online], http://herita.be/.

HERITAGE CANADA FOUNDATION 2002: *Built heritage: assessing a tourism resource.*, [online], http://archive.nationaltrustcanada.ca/sites/heritagecanada.org/files/Built%20Heritage_lr.pdf, (geraadpleegd op 9-01-2019).

IDEA CONSULT 2010: *De Vlaamse audiovisuele sector in beeld: een socio-economische profilering*, [online], https://www.google.be/search?q=De+Vlaamse+audiovisuele+sector+in+beeld%3A+een+socio-economische+profilering&ie=utf-8&oe=utf-8&client=firefox-b&gfe_rd=cr&dcr=0&ei=1hmYWpidFoGO8Qef_JrYCQ, (geraadpleegd op 1-03-2018).

KOMINDEBOUW.NL 2018: Komindebouw.nl-functieomschrijving projectontwikkelaar [online], http://www.komindebouw.nl/1662/1834/projectontwikkelaar.aspx, (geraadpleegd op 20-02-2018).

LEQUILLER F. & BLADES D. 2014: *Understanding National Accounts*, [online], www.oecd.org/sdd/UNA-2014.pdf, (geraadpleegd op 9-01-2019).

MARTIN R.L. 2004: *A Study on the Factors of Regional Competitiveness*, [online], https://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/.../competitiveness.pdf, (geraadpleegd op 9-01-2019).

NATIONALE BANK VAN BELGIË *S.d.*: Classificatie van Institutionele Sectoren (CIS) [online], https://www.nbb.be/nl/statistieken/methodologie-classificatie/classificatie-van-institutionele-sectoren-cis, (geraadpleegd op 9-01-2019).

NATUURPUNT 2018: Structuur Natuurpunt [online], https://www.natuurpunt.be/pagina/structuur-natuurpunt, (geraadpleegd op 9-01-2019).

ONROEREND ERFGOED 2018: Adviesorganen onroerend erfgoed [online], https://www.onroerenderfgoed.be/adviesorganen, (geraadpleegd op 9-01-2019).

PACOLET J. & VANORMELINGEN J. 2016: *Onderzoek naar een satellietrekening voor cultuur*, [online], https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/onderzoek-naar-een-satellietrekening-voor-cultuur-1, (geraadpleegd op 9-01-2019).

REGIONALE LANDSCHAPPEN 2018: Regionale Landschappen, Regionale Landschappen [online], http://rlgc.be/regionale-landschappen/, (geraadpleegd op 9-01-2019).

SANETRA-SZELIGA J. 2015: *Cultural heritage counts for Europe*, [online], http://www.encatc.org/culturalheritagecountsforeurope/outcomes/, (geraadpleegd op 9-01-2019).

SCHRAUWEN J., DEMOL M., VAN ANDEL W. & SCHRAMME A. 2014: *Creatieve Industrieën in Vlaanderen: Mapping en bedrijfseconomische analyse*, [online], https://www.flandersdc.be/nl/studies, (geraadpleegd op 9-01-2019).

STATISTICS CANADA 2010: *Conceptual framework for Culture Statistics 2011*, [online], http://www.statcan.gc.ca/access_acces/alternative_alternatif.action?loc=http://www.statcan.gc.ca/pub/87-542-x/87-542-x2011001-eng.pdf&l=eng&teng=Canadian+Framework+for+Culture+Statistics+%E2%80%94+Conceptual+framework+for+Culture+Statistics+2011%2C+no.+1&tfra=Cadre+canadien+pour+les+statistiques+de+la+culture+%E2%80%94+Cadre+conceptuel+pour+les+statistiques+de+la+culture+2011%2C+no.+1, (geraadpleegd op 9-01-2019).

STATISTIEK VLAANDEREN 2018: Kenmerken van de diensten naar kennisintensiteit: bruto toegevoegde waarde en totale werkgelegenheid [online], http://www.statistiekvlaanderen.be/kenmerken-van-de-diensten-naar-kennisintensiteit-bruto-toegevoegde-waarde-en-totale-werkgelegenheid, (geraadpleegd op 9-01-2019).

UNESCO INSTITUTE FOR STATISTICS 2009: *THE 2009 UNESCO FRAMEWORK FOR CULTURAL STATISTICS (FCS)*, [online], https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000191061, (geraadpleegd op 9-01-2019).

UNESCO 2012: *Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention*, [online], https://whc.unesco.org/en/guidelines/.

VLAAMSE ERFGOEDKLUIS 2018: Vlaamse Erfgoedkluis [online], http://vlaamseerfgoedkluis.be/nl-BE/content/rol-missie/3/.

VLAAMSE LANDMAATSCHAPPIJ 2016: *Cultuurhistorisch jaaroverzicht 2015-2016*, [online], https://www.vlm.be/nl/nieuws/Pages/Cultuurhistorisch-rapport-2015-2016.aspx.

WEEKERS K. & DE MAESSCHALCK P. 2018: *De economische betekenis van toerisme in Vlaanderen. TSA 2016 voor het Vlaamse Gewest*, [online], https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/de-economische-betekenis-van-toerisme-in-vlaanderen-tsa-2016-voor-het-vlaamse-gewest-incl-schatting-voor-het-brusselse-1, (geraadpleegd op 8-03-2018).

APPENDIX 1

Het systeem van de nationale rekeningen in een notendop[67]

Het systeem van de nationale rekeningen is te beschouwen als een geheel van rekeningen die de staat van de economie beschrijven. De basisgrootheid van de nationale rekeningen is het bruto binnenlands product (BBP) hetgeen een maat is voor de productie van een land of regio. Om dubbeltellingen te vermijden wordt het BBP doorgaans uitgedrukt als de som van alle toegevoegde waardes die door economische actoren worden gerealiseerd. In het systeem van de nationale rekeningen wordt het BBP op drie manieren benaderd.

In de *productiebenadering* wordt gedetailleerd hoeveel economische waarde een economie genereert en wie daarvoor verantwoordelijk is. Economische actoren worden ofwel ingedeeld volgens bedrijfstak ofwel volgens institutionele sector. De institutionele sectoren in België zijn (1) niet-financiële vennootschappen, (2) financiële instellingen, (3) overheid, (4) huishoudens, en (5) instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens. Productie wordt ook ingedeeld volgens product. Onderstaande tabel geeft de bruto toegevoegde waarde weer in België per bedrijfstak in de periode 2007-2016.

Tabel 21. Oorsprong van het binnenlands product in België volgens bedrijfstak in de periode 2007-2016 (bron: Instituut voor de Nationale Rekeningen, 2016[68]).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Landbouw, bosbouw en visserij	3.051	2.507	2.265	2.784	2.441	3.040	2.699	2.565	2.745	2.775
Nijverheid en energie	60.178	59.003	53.592	57.549	58.695	58.206	58.425	59.107	61.520	63.001
Bouwnijverheid	16.711	18.057	17.938	18.129	19.456	19.633	19.481	19.716	19.957	20.700
Diensten										
Handel, vervoer en horeca	65.155	67.269	64.195	66.678	68.751	69.282	69.222	70.692	72.034	73.173
Informatie en communicatie	12.479	12.890	13.418	13.942	14.316	14.977	14.552	14.606	15.183	15.697
Financiële dienstverlening	15.780	15.086	17.851	20.098	21.396	21.896	21.512	22.883	23.094	23.196
Verhuur en handel van onroerend goed	28.117	29.126	28.467	28.796	29.628	30.059	29.962	30.442	31.226	31.851
Zakelijke dienstverlening	37.626	39.967	39.179	40.721	43.584	44.645	47.011	48.937	50.698	52.754
Overheid en onderwijs	42.064	44.498	45.782	47.148	49.316	51.379	52.874	53.859	54.318	55.662
Gezondheids- en welzijnszorg	20.123	21.661	22.907	23.535	24.571	25.859	26.619	27.464	28.085	28.840
Cultuur, recreatie, overige diensten	6.672	6.937	7.003	7.155	7.491	7.723	7.880	8.201	8.432	8.488
Productgebonden belastingen min subsidies	36.753	37.057	36.185	38.567	39.462	40.802	41.494	42.324	42.955	45.473
Bruto binnenlands product tegen marktprijzen	**344.709**	**354.057**	**348.781**	**365.101**	**379.106**	**387.500**	**391.731**	**400.797**	**410.247**	**421.611**

In de *inkomensbenadering* wordt het BBP uitgesplitst naar vergoedingen voor arbeid en vergoedingen voor kapitaal, immers de productie genereert een inkomen voor werknemers en voor eigenaars van kapitaal (zie Tabel 22). Ook hier worden gegevens per economische actor weergegeven.

[67] Dit stuk is gebaseerd op de OESO-handleiding Understanding National Accounts. Second Edition (Lequiller & Blades 2014).

[68] Instituut voor de Nationale Rekeningen 2016

Tabel 22. Belangrijkste inkomenscategorieën van het BBI in de periode 2007-2016 (bron: Instituut voor de Nationale Rekeningen, 2016[69]).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Beloning van werknemers	**168.870**	**178.310**	**179.603**	**183.204**	**191.698**	**198.336**	**202.078**	**204.819**	**206.558**	**208.903**
Lonen	123.487	130.127	130.232	132.594	138.941	143.383	145.644	147.627	149.101	152.463
Sociale premies	45.383	48.182	49.371	50.610	52.757	54.953	56.434	57.192	57.456	56.440
Bruto exploitatieoverschot en bruto gemengd inkomen	**140.588**	**140.840**	**135.770**	**147.033**	**151.882**	**151.170**	**151.596**	**157.136**	**164.185**	**170.408**
Netto belastingen op productie en invoer	35.251	34.907	33.408	34.863	35.527	37.993	38.056	38.842	39.504	42.301
Bruto binnenlands inkomen tegen marktprijzen	**344.709**	**354.057**	**348.781**	**365.101**	**379.106**	**387.500**	**391.731**	**400.797**	**410.247**	**421.611**

In de *bestedingsbenadering*, tenslotte, wordt de binnenlandse activiteit afgestemd op de finale vraag. Hetgeen geproduceerd wordt krijgt ook een bestemming. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen investeringen en consumptie.[70] De netto-export brengt de binnenlandse vraag met de binnenlandse productie in evenwicht. Bestedingstabellen worden uitgezet per actor en per product. Tabel 23 geeft de samenvatting weer voor de periode 2007-2016.

Tabel 23. Belangrijkste bestedingscategorieën van het binnenlands product in de periode 2007-2016 (bron: Instituut voor de Nationale Rekeningen, 2016[71]).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Consumptieve particuliere bestedingen [1]	**172.866**	**181.392**	**181.546**	**189.693**	**196.069**	**201.182**	**204.394**	**207.243**	**210.154**	**215.974**
Consumptieve bestedingen van de overheid	**74.412**	**79.857**	**83.782**	**85.999**	**90.128**	**94.011**	**95.945**	**97.276**	**98.061**	**99.662**
Bruto binnenlandse kapitaalvorming										
Bruto kapitaalvorming	80.096	84.890	78.782	79.665	85.612	87.674	86.938	91.644	94.324	96.920
Bruto-investeringen van de ondernemingen, zelfstandigen en IZW's	52.999	56.315	51.463	51.415	56.705	57.823	57.962	61.459	63.693	65.146
Bruto-investeringen in woongebouwen	20.065	21.154	19.186	19.852	19.630	20.205	19.732	20.735	20.959	22.043
Bruto-investeringen van de overheid	7.032	7.421	8.132	8.398	9.277	9.645	9.245	9.451	9.672	9.731
Voorraadverandering	4.060	5.869	-3.220	3.184	5.336	2.244	-18	961	856	-1.051
Netto-uitvoer van goederen en diensten (uitvoer - invoer)	**13.275**	**2.048**	**7.892**	**6.560**	**1.962**	**2.390**	**4.473**	**3.673**	**6.852**	**10.106**
Totale uitvoer	267.123	282.189	241.739	279.114	309.486	318.935	320.461	333.478	340.295	356.092
Totale invoer	253.848	280.141	233.847	272.554	307.524	316.546	315.988	329.805	333.443	345.985
Bruto binnenlands product tegen marktprijzen	**344.709**	**354.057**	**348.781**	**365.101**	**379.106**	**387.500**	**391.731**	**400.797**	**410.247**	**421.611**

[1] Consumptieve bestedingen van de huishoudens en de instellingen zonder winstoogmerk (IZW's).

Merk op dat het totaal BBP in alle benaderingen dezelfde waarde heeft. Dit is per conventie zo bepaald. De relaties tussen de verschillende tabellen worden in vergelijkingen vastgelegd. In onderstaand kader geven we de belangrijkste weer.

(1)	bruto toegevoegde waarde[72] = output - intermediaire consumptie	
(2)	BBP = bruto toegevoegde waarde + belastingen – subsidies	*productiebenadering*
(3)	BBP = finale consumptie + investeringen + netto-export	*bestedingsbenadering*

[69] *Ibid.*

[70] Investeringen worden gemaakt voor goederen die een langere gebruiksduur hebben dan één jaar. Met consumptie worden goederen en diensten bedoeld die onmiddellijk opgebruikt of geconsumeerd worden.

[71] Instituut voor de Nationale Rekeningen 2016

[72] "De bruto toegevoegde waarde is het bedrag dat de productiefactoren aan de waarde van de verbruikte goederen en diensten toevoegen. Het is gelijk aan het verschil tussen de waarde van de geproduceerde goederen en diensten en de waarde van de in het productieproces verbruikte goederen en diensten." Statistiek Vlaanderen 2018

(4) BBP = compensatie voor werknemers + bruto operationeel surplus + bruto gemengd inkomen + belastingen op productie en import zonder subsidies	*inkomensbenadering*
(5) aanbod = BBP + import = finale consumptie + investeringen + export = vraag	

In het systeem van de nationale rekeningen worden aparte rekeningen opgesteld voor de institutionele sectoren, de *sectorrekeningen*, waarin informatie wordt bijgehouden per institutionele sector. Elke sector krijgt aparte rekeningen die inzicht geven in hun aandeel in de productie, de inkomensverwerving, de inkomensbesteding en de kapitaalvorming van een land of regio (zie Tabel 24). Naast deze niet-financiële rekeningen krijgen de sectoren ook aparte financiële rekeningen waarin geldstromen worden bijgehouden.

Tabel 24. Extract uit de synthesetabellen van de sectorrekeningen 2006 (Nationale Bank van België, 2015[73]).

	Niet-financiële instellingen (S.11)	Financiële instellingen (S.12)	Overheid (S.13)	Huishoudens (S.14)	Instellingen zonder winstoogmerk t.b.v. huishoudens (S.15)
					2006
In- en uitvoer					
Invoer van goederen en diensten (P.7)					
Uitvoer van goederen en diensten (P.6)					
Productierekening					
Middelen					
Productie (basisprijzen) (P.1)	510.347,3	32.928,0	57.639,6	68.497,5	4.158,3
Productgebonden belastingen (D.21)					
Productgebonden subsidies (D.31)					
Bestedingen					
Intermediair verbruik (tegen aankoopprijzen) (P.2)	330.176,3	16.822,3	12.862,1	20.437,1	1.447,1
Toegevoegde waarde (bruto) / bruto binnenlands product (B.1g)	180.171,0	16.105,7	44.777,5	48.060,4	2.711,2
Inkomensrekening (inkomensvorming)					
Middelen					
Toegevoegde waarde (bruto) / bruto binnenlands product (B.1g)	180.171,0	16.105,7	44.777,5	48.060,4	2.711,2
Bestedingen					
Beloning van werknemers (D.1)	108.291,2	9.131,1	38.011,8	2.419,6	2.386,3
Belastingen op productie en invoer (D.2)	2.519,0	632,7	0,0	2.704,0	13,9
Productgebonden belastingen (D.21)					
Niet-productgebonden belastingen (D.29)	2.519,0	632,7	0,0	2.704,0	13,9
Subsidies (D.3)	-5.396,2	-79,2	-390,5	-390,4	-100,9
Productgebonden subsidies (D.31)					
Niet-productgebonden subsidies (D.39)	-5.396,2	-79,2	-390,5	-390,4	-100,9
Bruto exploitatieoverschot / gemengd inkomen (B.2g/B.3g)	74.757,0	6.421,1	7.156,2	43.327,2	411,9

Een andere belangrijke tabel in de nationale rekeningen is *de aanbod- en gebruikstabel (AGT)* die deel uitmaakt van het input-outputsysteem, naast de input-outputtabel (IOT). In de AGT wordt per bedrijfstak en productgroep de output (=aanbod) alsook het intermediair gebruik (=gebruik) en het finaal gebruik (=gebruik) weergegeven. Deze tabel verbindt als het ware het aanbod met de consumptie of het gebruik. Terwijl AGT productgroepen koppelen aan bedrijfstakken, koppelen IOT productgroepen aan productgroepen, of bedrijfstakken aan bedrijfstakken.[74]

Arbeidsmarktstatistieken worden verzameld in de *arbeidsrekeningen*. We zien in de gedetailleerde rekeningen en tabellen op de website van de NBB informatie over het aantal werkzame personen en arbeidsvolume in België uitgesplitst naar sector en bedrijfstak, respectievelijk werknemers en zelfstandigen.

Het systeem van de nationale rekeningen kent een aantal *classificaties* of *nomenclaturen* om cijfers niet-geaggregeerd weer te geven. De belangrijkste classificaties zijn COICOP, COFOG, CIS, NACE, CPA, en ISCO. We lichten deze hierna toe.

[73] Nationale Bank van België 2015 p.19

[74] Instituut voor de Nationale Rekeningen 2013

De **COICOP** of *classification of individual consumption according to purpose* is een classificatie van de consumptieve uitgaven van huishoudens, non-profitinstellingen en de overheid volgens nut. De COICOP komt in drie niveaus (divisies, groepen en klassen) (zie Tabel 25 voor COICOP divisies). De bestedingen van de overheid en de non-profitinstellingen krijgen elk een divisie terwijl de resterende 12 voorbehouden zijn voor de huishoudens. Deze classificatie kom je tegen in de bestedingstabellen waarin bestedingen worden uitgesplitst naar doel.[75]

Tabel 25. COICOP divisies (Bron: Eurostat 2017)

01-12	Consumptieve bestedingen van de huishoudens
01	Voeding en niet-alcoholische dranken
02	Alcoholische dranken en tabak
03	Kleding en schoeisel
04	Huisvesting, water, elektriciteit, gas en andere brandstoffen
05	Meubelen, huishoudelijke apparaten en normaal onderhoud van de woning
06	Gezondheid
07	Vervoer
08	Communicatie
09	Recreatie en cultuur
10	Onderwijs
11	Hotels, restaurants en cafés
12	Diverse goederen en diensten
13	Consumptieve bestedingen van de instellingen zonder winstoogmerk
14	Consumptieve bestedingen van de overheid

De **COFOG** (*classificatie van de functies van de overheid*) werd ontwikkeld om overheidsuitgaven in te delen volgens hun functie. Het gaat hierbij onder meer om uitgaven voor finale consumptie, intermediaire consumptie, brutokapitaalvorming en kapitaaltransfers. COFOG kent tien afdelingen die verder worden onderverdeeld in groepen, klassen en subklassen. De afdelingen zijn (1) algemeen overheidsbestuur, (2) defensie, (3) openbare orde en veiligheid, (4) economische zaken, (5) milieubescherming, (6) huisvesting en gemeenschappelijke voorzieningen, (7) gezondheid, (8) recreatie, cultuur en godsdienst, (9) onderwijs, en (10) sociale bescherming.

De institutionele sectoren worden afgebakend volgens de **CIS** classificatie of de *classificatie van institutionele sectoren*. In CIS worden institutionele eenheden gecategoriseerd volgens rechtsvorm en marktgerichtheid. Een institutionele eenheid is een economische entiteit die zelfstandig goederen en activa kan bezitten, verplichtingen kan aangaan en economische activiteiten en transacties met andere eenheden kan verrichten. De institutionele sectoren in België zijn de niet-financiële vennootschappen, de financiële instellingen, de overheid, de huishoudens, de instellingen zonder winstoogmerk ten behoeve van huishoudens en het buitenland. Een entiteit in het bezit van de overheid die marktgerichte activiteiten verricht, wordt niet bij de overheid ondergebracht maar bij de sector vennootschappen.[76]

De **NACE** nomenclatuur staat voor *statistische nomenclatuur van de economische activiteiten in de Europese Gemeenschap* en wordt gebruikt om economische activiteiten te categoriseren. Elke activiteit wordt gekenmerkt door de ingebrachte middelen, het productieproces en de geproduceerde goederen en diensten. Het betreft dus niet louter een productclassificatie omdat NACE ook rekening houdt met de wijze waarop deze goederen of diensten tot stand kwamen.[77] NACE

[75] Eurostat 2017
[76] Nationale Bank van België *S.d.*
[77] Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie 2011

categoriseert geen statistische eenheden volgens productie-eigendom, rechtsvorm of bedrijfstype omdat deze criteria los staan van de economische activiteit. CIS en NACE zijn dus niet aan mekaar gelinkt hoewel ze wel samen kunnen gebruikt worden. De Belgische variant van de NACE is de NACE-BEL. In Figuur 4 staan de relaties tussen de nomenclaturen op de verschillende geografische niveaus schematisch aangeduid. Op de figuur is te zien dat de NACE-BEL afgeleid is van de Europese NACE, dat op zijn beurt gebaseerd is de mondiale ISIC. De figuur toont ook de relaties tussen verschillende nomenclaturen.

Zo is er de **CPA** of *classificatie van producten volgens activiteit* die gelinkt wordt aan de NACE. CPA is een pure productclassificatie maar is zo opgebouwd dat ze de herkomst van de producten weergeeft. Op het niveau van de eerste vier cijfers is de CPA gelijk aan de NACE. Getal vijf en zes betreffen categorieën resp. subcategorieën van producten. CPA wordt gebruikt voor de indeling van goederen en diensten in de aanbod- en gebruikstabellen.[78]

Tot slot vermelden we nog de **ISCO** standaard voor het classificeren van beroepen volgens de verrichte taken. De internationale standaard beroepenclassificatie kent 4 niveaus waarvan het hoogste niveau 10 categorieën bevat (zie Tabel 26). Deze classificatie wordt onder andere gebruikt in de Enquête naar de Arbeidskrachten, de Enquête naar de Inkomens en Levensomstandigheden en het Huishoudbudgetonderzoek.[79]

Tabel 26. ISCO niveau 1 (bron: Algemene Directie Statistiek, 2017[80]).

1	Managers
2	Intellectuele, wetenschappelijke en artistieke beroepen
3	Technici en verwante beroepen
4	Administratief personeel
5	Dienstverlenend personeel en verkopers
6	Geschoolde landbouwers, bosbouwers en vissers
7	Ambachtslieden
8	Bedieners van machines en installaties, assembleurs
9	Elementaire beroepen
0	Beroepen bij de strijdkrachten

In de nationale rekeningen worden classificaties soms gecombineerd om meer detail toe te voegen aan de tabellen. Een veelvoorkomende combinatie is de CIS-classificatie (institutionele sectoren) met de NACE-classificatie (bedrijfstakclassificatie).

[78] Eurostat 2013
[79] Algemene Directie Statistiek 2017
[80] *Ibid.*

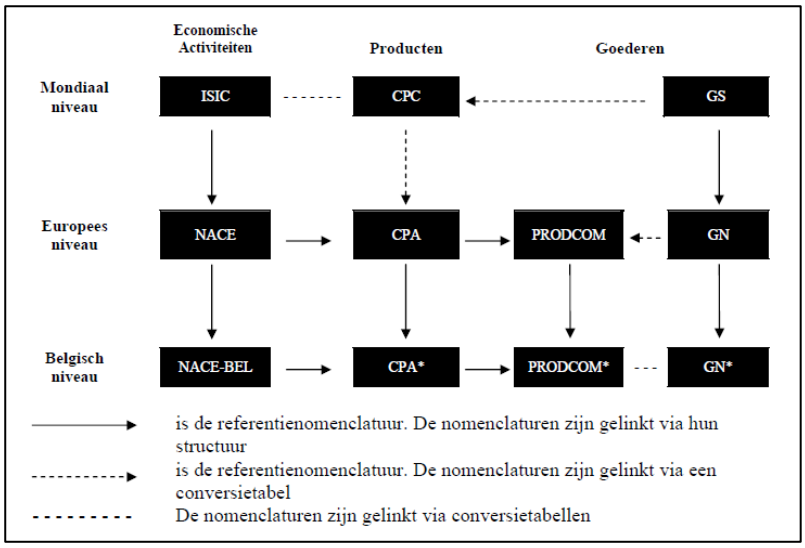

Figuur 4. Internationaal systeem van economische classificaties (bron: Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie, 2011[81]).

[81] Algemene Directie Statistiek en Economische Informatie 2011

APPENDIX 2

Tabel 27. Tabel actor-activiteit.

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Overheid						
Vlaams						
agentschap Onroerend Erfgoed (OE)	Inventarisatie Bescherming Opgravingen	Opslagbeheer Ondersteuning restauratie en onderhoud door consulenten		niet-fysieke ontsluiting (digitalisering) bibliotheek	Verlenen van subsidies en premies, belastingvermindering, Verlenen van erkenningen Verlenen van adviezen Opmaak van wetgeving Bekrachtiging archeologienota's Opmaak handleidingen voor restauratie en onderhoud	Wetenschappelijk onderzoek i.f.v. creatie, productie, ondersteunende activiteiten Vormingssessies Handleidingen (Code van Goede Praktijk, …)
VCOE-VCVE-VHR/SARO					Advies over vaststellen inventaris, over beschermen, over wijzigen beschermingsbesluiten	
Afdeling Handhaving					strafrechtelijk en administratief optreden tegen bouwovertredingen en overtredingen tegen onroerend erfgoed	
Kabinet minister Onroerend Erfgoed					Verlenen van advies over de bevoegdheden van de minister Verlenen van advies over de inhoudelijke	

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
					voorstellen van de administratie op het vlak van beleidsondersteuning en op het vlak van aansturing en opvolging van de beleidsuitvoering	
Vlaamse Erfgoedkluis					Verstrekken van risicokapitaal en leningkredieten Begeleiding	
Vlaamse Landmaatschappij (VLM)	Inventarisatie Opgravingen	Restauratie en onderhoud	Ruilen gronden Projectontwikkeling	Visualisatie	Beheersovereenkomsten	Onderzoek Vorming
Agentschap voor Natuur en Bos (ANB)		Restauratie en onderhoud	Projectontwikkeling	Ontsluiting	Opmaak wetgeving Verlenen subsidies	Onderzoek Vorming
Toerisme Vlaanderen (TV)				Promotie van bestemming Vlaanderen	Advies en controle logies Projectfinanciering Ondersteuning kwalitatief aanbod	Onderzoek Vorming
Mobiliteit en Openbare Werken (MOW)						
Provinciaal						
Dienst erfgoed/provinciale archeoloog/depotwerking	Inventariseren(?) Opgravingen	Depotwerking		bib	Provinciale subsidiesBeleidsvorming	

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Dienst Monumentenwacht (Monumentenwacht Vlaanderen vzw)		Klein onderhoud Inspectie Advies over het beheer en het behoud van erfgoed Monitoring scheuren		Erfgoedwandelingen(?)	Opmaken meerjarenonderhoudsplanning	Brochures onderhoud
Provinciale archeologische musea OVL				Tentoonstellingen Geleide bezoeken Bibwerking Museumshop …		???
Kabinet gedeputeerde (onroerend erfgoed)						
Dienst toerisme				Tentoonstelling en ontsluiting		
Stedelijk en gemeentelijk						
SG-Onroerenderfgoeddienst/archeologische dienst van steden/gemeenten + depot	Inventariseren Opgravingen	Onderhoudswerken			Gemeentelijke subsidies Beleidsvorming	Onderzoek Vorming
SG-Stedelijke en gemeentelijke musea		Conservatie en restauratie		Tentoonstelling en ontsluiting		Onderzoek Vorming

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
SG-Kabinet schepen onroerend erfgoed					Beleidsvorming	
SG-Toeristische diensten				Ontsluiting		
SG-Ontwikkelingsbedrijven (vb. SOGent)			Projectontwikkeling			
Erkende onroerenderfgoedgemeenten (OEG)					Behandeling van meldingen van archeologisch vooronderzoek met ingreep in de bodem Ontvangst van meldingen van de aanvang van een archeologische opgraving Verlening van toelatingen voor handelingen aan of in beschermde goederen en de bekrachtiging van archeologienota's	
Vlaams Netwerk IOEDs/OEGs					Kennisverspreiding en informatiedoorstroming Standpuntbepaling namens de lokale partners	
Erkende intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten	Inventariseren Opgravingen			Publiekswerking	Adviesverlening	Onderzoek/kennisverzameling
Niet-erkende intergemeentelijke onroerenderfgoeddiensten (?)						

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Onroerenderfgoeddepots						
Erkende onroerenderfgoeddepots - publiekrechtelijk						
Erkende onroerenderfgoeddepots-privaatrechtelijk						
Niet-erkende onroerenderfgoeddepots						
Non-profit (publiek/privaat)						
Herita				Openstellen monumenten/evenementen	Projectrekeningen Advies voor publiekswerking/gidsenwerking Open Monumentendag/Netwerk Open Monumenten	Vormingen (o.a. over publiekswerking)
CRKC				Museum Parkabdij	Eerstelijnsadvies over valorisatie, medegebruik, neven- en herbestemming, kerkenbeleidsplannen, meerjarenplannen en behoud, beheer en restauratie	Studiedagen, workshops en vormingssessies
Regionale Landschappen		Begeleiding landschapszorg (ontwerp)		projecten erfgoedontsluiting	Adviesverlening en ondersteuning bij concrete acties Opmaak van erfgoedbeheerplannen projecten erfgoedontsluiting	Organiseren van educatieve activiteiten

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Natuurpunt vzw	Inventarisatie	Restauratie en Onderhoud (Natuur- en Landschapszorg vzw)		Ontsluiting natuurgebieden	Adviesverlening en ondersteuning Belangenverdediging Projectrekeningen	Vormingen (Natuurpunt CVN) Onderzoek (Natuurpunt studie)
Musea						
Verenigingen						
Belangenverenigingen (vb. Historische Woonsteden)					Belangenverdediging Advies	Onderzoek Vorming
Beroepsverenigingen (vb. VLAC)					Belangenverdediging Advies	Onderzoek Vorming
Onroerenderfgoedverenigingen	Inventarisatie Opgravingen	Restauratie & onderhoud		Ontsluiting		Onderzoek Vorming
Gidsenverenigingen				Ontsluiting		Onderzoek Vorming
Kennis- en onderwijsinstellingen						
Universiteiten en hogescholen	Inventarisatie Benoemen van erfgoed in publicaties Opgravingen	Conservatie				Wetenschappelijk onderzoek naar alle facetten van behoud en beheer Onderwijs

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
RLICC						Onderwijs (Master of Science in Conservation of Monuments and Sites) Onderzoek
vzw Erfgoedacademie					Ontwerp en begeleiding van opleidingsmodules m.b.t. erfgoedzorg Uitbouw kennisplatform?	Onderzoek Vorming
Eucora vzw - opleidingscentrum						Vorming
Markt (eenmanszaken, vennootschappen)						
Aannemers – bouwkundig erfgoed		Restauratie & onderhoud BE				
Aannemers – landschappelijk erfgoed		Restauratie & onderhoud LE				
Architecten - bouwkundig erfgoed		Begeleiding restauratie & onderhoud BE				
Architecten - landschappelijk erfgoed		Begeleiding restauratie & onderhoud LE				
Adviesbureaus		Begeleiding restauratie & onderhoud BE, LE & AE				

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Archeologische bedrijven	Archeologisch onderzoek (vooronderzoek, opgravingen)	Conservatie Begeleiding restauratie & onderhoud AE		Publiekswerking	Advies	Onderzoek Vorming
Projectontwikkelaars			Projectontwikkeling			
Vastgoedmakelaars			Bijstand bij verkoop/verhuur van OE			
Notarissen			Bijstand bij verkoop/verhuur van OE			
Fiscalisten					Fiscaal advies	
Advocaten					Juridisch advies	
Bedrijf-vrijwilliger	Inventarisatie	Onderhoud		Openstelling	Advies	Vorming
Particulieren (burgers en huishoudens)						
Burger-vrijwilliger	Inventarisatie	Onderhoud		Ontsluiting	Gidsen	Vorming
Metaaldetectoristen	Opgravingen					

	Creatie	Productie	Verspreiding en handel	Tentoonstelling en ontsluiting	Management en regulering	Onderzoek, onderwijs en vorming
Beheerders						
Omvatten alle categorieën (overheid, non-profit, profit, particulier) eigenaar-beheerder/niet-eigenaar-beheerder		Onderhoud (vb. landbouwers die zelf knotten, gemeentelijke groendiensten)		Openstellen voor publiek	Procesbegeleiding van restauratie en onderhoud	

APPENDIX 3

Tabel 28. Gecodificeerde activiteiten in de onroerenderfgoedsector.

Code	Activiteit
A 1	**Creatie**
A 1.1	Onderzoek
A 1.2	Benoemen in publicaties
A 1.3	Wettelijk beschermen
A 1.4	Inventariseren
A 2	**Productie**
A 2.1	Restauratie en onderhoud BE
A 2.2	Herstel en onderhoud LE
A 2.3	Conservatie en restauratie AE
A 3	**Verspreiding en handel**
A 3.1	Projectontwikkeling
A 3.2	Bijstand vastgoedtransacties
A 3.3	Andere
A 4	**Tentoonstelling en ontsluiting**
A 4.1	Fysieke ontsluiting
A 4.2	Niet-fysieke ontsluiting
A 5	**Management en regulering**
A 5.1	Regelgeving en subsidiëring
A 5.2	Administratief, sociaal, economisch, juridisch en fiscaal advies/netwerkplatform/financiering/belangenverdediging
A 5.3	Beheer
A 6	**Onderzoek, onderwijs en vorming**
A 6.1	Onderzoek
A 6.2	Onderwijs
A 6.3	Vorming

Tabel 29. Gecodificeerde lijst van actoren, in de zin van uitvoerders.

Code	Actor
U 1	Overheid
U 1.1	Vlaams
U 1.2	Provinciaal
U 1.3	Lokaal
U 2	Non-profit
U 3	Profit
U 4	Particulieren
U 5	Buitenland

Tabel 30. Gecodificeerde lijst van financiers.

Code	Financier
F 1	Overheid
F 1.1	Vlaams
F 1.2	Provinciaal
F 1.3	Lokaal
F 2	Non-profit
F 3	Profit
F 4	Particulieren
F 5	Verzekeringen
F 6	Buitenland

APPENDIX 4

Tabel 31. Lijst non-profitorganisaties actief in onroerend erfgoed (niet-exhaustief).

Gorduna
VONA
VCB
Historische Woonsteden
VLAC
Koning Boudewijnstichting
open kerken vzw/eglises ouvertes vzw
t grafzerkje
epithaaf vzw
etwie vzw
vzw Vlaamse Erfgoedbibliotheek
Molenzorg Vlaanderen vzw
Heemkunde Vlaanderen vzw
Agilas vzw
Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie
Icomos Vlaanderen vzw
Kempens Landschap vzw
Water-rAnt vzw
Socialeeconomiebedrijven die aan landschapszorg doen (vb. de Wroeter, de Winning)
…